

Zich, Otakar; Macháček, Josef; Tošenovský, Ludvík

Gabriel, Jiří (editor)

Teorie pravdy jako součást obecné metody poznání

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1966, vol. 15, iss. B13, pp. [81]-101

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107125>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Teorie pravdy jako součást obecné metody poznání. (Z obhajoby díleho úkolu státního plánu.)

V prosinci 1964 obhajoval na rektorátě University J. E. Purkyně v Brně doc. dr. I. Tošenovský, CSc., soubor prací „Teorie pravdy jako součást obecné metody poznání“, a to jako řešení díleho úkolu státního plánu. Celkem třísvazkové dílo je výsledkem autorovy několikaleté práce. První svazek (dále I) tvoří spis vydaný v r. 1962 pod názvem *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy*.¹ Druhý díl (dále II) — *Teorie pravdy a vědecké poznání* — představují práce, které Tošenovský rozdělil do čtyř oddílů: Pro pravdivost v propagandě teorie pravdy a ve stranických usneseních; Praxe a vědecké poznání; Teorie poznání a vztah filosofie ke speciálním vědám; Různými cestami k pravdě a pro člověka.² Třetí svazek (dále III) — *K otázkám zákonů a kategorií dialektické logiky* — přináší stati věnované kategoriím a specifickým zákonům dialektické logiky (i metodám jejich objevování).³ Ve všech případech jde o problematiku, která (svědčí o tom i řada knižních a časopiseckých publikací) patří dnes v marxistické filosofii k velmi aktuálním. Redakce Sborníku považuje proto za užitečné, aby v tomto případě seznámila čtenáře s podstatnými částmi oponentských posudků, které vypracovali profesor Karlovy university Dr. Otakar Zich, DrSc. (viz kap. I), a prof. dr. Josef Macháček z UJEP v Brně (kap. II), jakož i s některými částmi odpovědi I. Tošenovského (kap. III).⁴ Poznámky (bibliografické údaje, citace), kterými jsme na několika místech texty posudků a odpovědi doplnili, mají napomoci k lepšímu porozumění textu.

I

Souhrn všech tří svazků — i když se v nich vyskytuje po formální stránce (vědomá) nesooudost co do charakteru jednotlivých příspěvků — tvoří nesporné koncepční celek a je opravdu těžko posuzovat každý z nich jednotlivě. V tomto smyslu se autorovi zdařilo to, co by mělo být v každé dialektické úvaze, totiž vzájemné sepětí všech stránek zkoumání, jejich neodlučitelnost a podmíněnost.

Pokud jde o první díl souboru — *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy* —, je možno konstatovat, že problémy tam vytyčené a rozebírané, tj. analýza subjektivní pravdy (metodicky bylo využito koncepce zesnulého prof. Tvrdeho), problém praxe, relativnosti a absolutnosti pravdy a její konkrétnosti jsou klasickými stránkami pojmu pravdy, vytvořeného klasiky marxismu-leninismu, a soudím, že je správné jimi začít. Domnívám se dále, že nejcněnějšími jsou ty výsledky autorovy analýzy, které spočívají v kritice názorů, ať již neslučitelných s marxismem (cf. uvedená koncepte Tvrdeho, stejně by bylo možno uvést E. Rádlu, o čemž autor ví, atd.), nebo takových, kde sice kritizovaný autor je marxistickým filosofem, avšak odchyluje se v některých závažných bodech od správné koncepce. Tak je tomu např. v autorově správné kritice Tlustého studie o Leninově vyvrácení Helmholtzovy nauky o symbolech.⁵ Je vůbec velmi zajímavým společným rysem mnoha marxistických filosofů nepříteli vzdálené doby, že pokud přinášeli rozvoji marxistické filosofie nové myšlenky, činili tak spíše per negationem, stručně řečeno „takte ne“. Mnohem obtížnější je však situace tehdy, když jde o to, říci také pozitivně něco nového, jak to činí všechny vědy. V tom smyslu bych hodnotil první svazek (monografii) doc. Tošenovského jako pečlivou rekonstrukci myšlenek klasiků marxismu-leninismu o hlavních rysech procesu, v němž docházíme k pravdě, ke které se dobral polemickou diskusí s názory buďto klasiky simpli-

fikující nebo jejich názory matoucí. Za cenný též pokládám neustálý autorův zřetel k významu filosofických rozborů pro praktickou činnost politických pracovníků. Není to zdaleka jen tam, kde se doc. Tošenovský obírá přímo problémem eminentně politického významu, tj. ve II. sv. „O pravdivosti stranických usnesení“, ale i tam, kde po rozboru některé důležité stránky procesu pravdivého poznání apeluje na tyto pracovníky a ostatní občany, jako například v závěru zkoumání Leninova učení o určitosti a současně neurčitosti praxe v jejím vztahu k procesu pravdivého poznání (I, str. 114—115). Je samozřejmě v tomto I. svazku také nový materiál, který navazuje jen zprostředkovaně na myšlenky klasiků marxismu-leninismu anebo jen na některé náznaky v jejich pracích, mímím např. autorovy úvahy o experimentu ve vědě i společnosti a správné vymezení jeho místa jako jednoho ze základních typů praxe, i když nikoli „nejdůležitějšího“ (srv. autorovo shrnutí části úvah v I, str. 110). Nechtěl bych zatěžovat projednávání tohoto státního úkolu detaily, mám však dotaz k autorovi, týkající se str. 21 dílu I. Je nepochybné, že přednětým jsou také přířazena slova, názvy těch předmětů. To zná každý z rozhovorů s dělníky, které adresují otázku „jak se to jmenuje?“ a přitom jistě nemají než hrubší představu (tedy ještě nikoli obraz pojmový). Jak máme tento (zpravidla nikoli jednoznačný) vztah nazývat? Je to vztah pojmenování (na rozdíl od vztahu označení)?

Druhý svazek je souhrn drobnějších studií a kritických recenzí, které tvoří určité tematické okruhy vázané myšlenkově s problémy prvního svazku i třetího a rozvíjející zejména myšlenky prvního svazku. Doc. Tošenovský reaguje velmi citlivě a pilně na aktuální potřeby filosofické činnosti nejen v našem státě, ale i jinde, zvláště v zemích socialismu. Ale nejen to, reaguje i na důležité potřeby současné stranické práce (viz první tematický okruh o pravdivosti v propagandě teorie pravdy a ve stranických usneseních). Takováto témata mají nesporný význam, zejména v období restaurace leninských norem ve stranickém, a tím i celoočanském životě. Z hlediska filosofického jistě autor rozebírá problematiku stranických usnesení adekvátně. Avšak, a tu začínají některé mé kritické pochybnosti — je to otázka, zda filosofický aparát stačí na zachycení povahy tak závažného společenského jevu. Autor se zabývá v I. svazku velmi mnoho (a správně) zprostředkovanou formou praxe. A tu jsme u jistého momentu, který nesporně musí být zpracován do vědeckých úvah o problémech autorem projednávaného tématu. Mímím totiž větší či omezenější množinu informací, o níž se taková usnesení opírají. Informace, jejich zákonitosti a význam, mají dnes již široce rozvinutou teorii. Některé z jejich zákonů se osvědčily právě tak přesně, jako zákony termodynamiky — např. zákon o entropii informační množiny, jejíž prvky jsou dále přepracovány resp. rušeny „šumem“ kanálu a jejíž entropie může nejdříve zůstat stejná nebo stoupat. Informace a jejich přepracování (jež mohou obstarat i automaty) lze patrně pokládat za zprostředkovanou racionální formu praxe. Avšak jak se toto zpracování provádí? Domnívám se, že hlubší studium souvislosti značně obecných metodologických principů teorie informací s autorovou problematikou by mohlo obohatit nejen vědeckou hodnotu obsahu usnesení, ale mohlo by vrhnout i nové světlo na problém předpovědi (tj. pravdivosti linie činnosti do budoucna), a snad i jiných okolností. Dnes již nebude možno zanedbat velké vědecké výsledky disciplín, které se rozvíjely v období, kdy marxistická filosofie byla namnoze ochromována kultem osobnosti. Jinak autorovy kritické úvahy v tomto svazku jsou vedeny se znalostí filosofické problematiky věci. Nedomnívám se však, že je všude adekvátní autorovo hodnocení publikace. Mám na mysli např. hodnocení Rumlovy knížky o novopozitivismu, jejíž hlubší rozbor ukazuje (ostatně autor sám mnohé správně vidí), že nejde o publikaci takového významu, jak stojí v titulu recenze...

Třetí svazek obsahuje v podstatě základní studií o zákonech materialistické dialektiky jako logiky, tj. samostatné filosofické disciplíny, a s ní související studie o zákonech a kategoriích této logiky. Budeme se podrobněji věnovat první studií o zákonech materialistické dialektiky jako logiky. Především se tu (jako ostatně jinde) projevuje autorova pozoruhodná erudice v značně rozsáhlé literatuře základních i drobnějších prací, které se zabývají podobnými otázkami jako autor. Metoda první studie je podstatně ovlivněna tím, že někteří dialektičtí logikové chtíc nechtíc (anebo vědomě) vedou své úvahy o zákonech dialektické logiky v určité paralele k zákonům tradiční logiky. Domnívám se, že již sám tento přístup k věci by si zasloužil velmi kritického rozboru. Není to jeden z možných přístupů k analýze (jak autor ostatně výslovně vykládá v úvodní části) — domnívám se, že je to neadekvátní přístup k věci. Jde o to: tzv. zákony tradiční formální logiky byly dlouhou dobu pokládány za axiomata myšlení. Toto stanovisko bylo možno hájit ještě před stadiem nesmírného rozvinutí moderní logiky. Dnes víme velmi dobře, že základem pro žádnou její disciplínu nejsou tyto tradiční zákony v té podobě, jak se na ně nahlíželo. Kdybychom zůstali jen u zákonů, nebylo by možno vytvořit žádný spolehlivě pracující systém formální logiky;

toto není zbytečně řečeno, neboť praxe dnes žádá od každého konkrétního systému formální logiky jeho spolehlivý výkon. Neadekvátní systém např. třídivého kalkulu (neadekvátně zvolený) nedokáže, aby nám spolehlivě pracovaly stroje na zpracování informací, které provádějí třeba klasifikaci distribuce potravin do různých oblastí, kde pomocí logiky tříd je možný takový proces optimalizovat. Proto v soudobé formální logice hraji podstatně závažnější roli pravidla, podle nichž je možné dané správně tvořené výrazy transformovat, a tu vystupuje výrazně ekvivalenční transformace, což není „metafyzická“ totožnost. Dále pravidla, která dovolují ze správně tvořených formulí vyvozovat jiné, např. pravidlo substituce. Ještě jiným příkladem jsou pravidla, dovolující navodit algoritmický postup aj. Pro každý systém soudobé formální logiky je dále neobyčejně závažná jeho syntaxe a možnosti modelových interpretací, jež nabyly zejména od třicátých let našeho století takového významu.

Zdaleka nejde u soudobé formální logiky jen o vztahy v myšlení a o to, zda něco z něčeho vyplývá (je odvoditelné).⁶ Od té doby, co logické operace se dají modelovat technickými procesy, je současná formální logika do značné míry metodologií těchto procesů. Proč? Předloží-li technik své požadavky na činnost takového zařízení (např. automatizované chemické továrny), a to včetně zabezpečení, ochrany před nežádoucími procesy či konflikty v zařízeních, může dnes formální logika v dalekosáhlé míře (teorie logických obvodů nebo, jde-li o informační procesy, teorie logických sítí) s použitím časové proměnných predikátů navrhnout strukturu technického zařízení a algoritmy minimalizace její schéma optimalizovat. Praxe také dává logickým disciplínám formální logiky stále nové problémy (srv. právě těch asi 20 algoritmů minimalizace, které jsou dosud známy pro různé rozvoje logických funkcí). Proto nemohu souhlasit s autorovým tvrzením, že formální logika úplně odhlíží od praxe (III, str. 82). Je to právě naopak, z teoretické disciplíny využité z počátku převážně na zkoumání základů matematiky (Bolzano) učinila praxe soubor disciplín tak rozsáhlý, a tak mnohotvárný, že může i co do bohatství aplikací být srovnáván s matematikou. V tomto smyslu nemohu souhlasit s autorem ani v tom, že logika (formální) je filosofickou disciplínou. Jen proto, že má své důležité filosofické problémy? (III, str. 20). Ty má ovšem každá věda, i ty vědy, které by žádný filosof nepočítal mezi filosofické. Ostatně autor sám uznává po výtce nenadstavbový charakter soudobé formální logiky.

Ale i kdybychom zásadně připustili možnost, stavět dialektickou logiku do metodického protikladu s tradiční formální logikou, bylo by nutně mnohé vyjasnit. Následující poznámky, vztahující se k takovému vyjasnění problémů, nemají nijak vyčerpávající ráz a jsou uvedeny spíše jako příklady závažných problémů, které se již nemohou přehlížet, a to proto, poněvadž soudobý proces ve vědách směřuje k nebyvalé přesnosti, a tím také k přesnosti pojmové. Zastavím se nejprve u vymezení zákona (III, str. 22 dole aj.).⁷ Mluvíme-li o vztahu, musíme si vzít alespoň to poučení z logiky, že vztah je vymezen na nějaké oblasti (pole vztahu), jež má nějaké prvky, které mohou tvořit uspořádané n-tice, konkretizace onoho n-členného vztahu, který se získá jejich abstrakcí. Již samo použití termínu vztah vede k tomu, že jde o vazbu nějakých objektů (v nejširším slova smyslu, procesy v to počítajíc), jichž povahu v našem myšlenkovém snímku vztah implicitně (spolu s jinými vztahy) podává. Souhlasím s autorem, že zákon má relativní charakter (ač známe značně netriviální zákony, zákony matematické, kde bychom musili asi velmi přesně vymezit, co bychom rozuměli jejich relativností), tak je tomu jistě v přírodněhistorických procesech a v procesech společenských, ostatně to právě souvisí s vymezením oblasti, na niž je vztah definován. Avšak jaké je kritérium nutnosti vztahu? Tato kategorie ovšem může být tak široce pojata, že zahrne i případ, kdy průchod elektrického proudu vodičem je nutně provázen produkcí Jouleova tepla. Avšak má takováto aplikace kategorie nutnosti smysl? Aby bylo jasné, nestavím se tím za požadavek ryze fenomenologického popisu přírodních procesů. Avšak pro ně je nutno zejména nyní, při vpádu statistických zákonů do vědy, formulovat velice jasně, co ona nutnost znamená. A nebylo by možné užít této kategorie jen v procesech, kde intervenuje vědomí? Autor ovšem říká (III, str. 164, 165), že nutnost patří k těm třem až čtyřem základním znakům toho materiálního vztahu, který odrážíme kategorií vědeckého zákona. Jenže dialektika kategorie nutnosti a nahodilosti a jejich dialektická jednota by musila vést k tomu, že dialekticky chápaným znakem zákona je i nahodilost jeho vztahu. Uznáme-li toto, pak je dialektické vymezení zákona neúplné. Neuznáme-li toto, pak patrně porušujeme princip jednoty protikladů. Autorovi tohoto posudku se zdá, že z Leninových úvah ve Filosofických sešitech by bylo možno získat mnohem úplnější a dnešnímu stavu vědy adekvátnější formulaci zákona.

Za kardinální úkol bych dále pokládal vyjasnění obsahu termínu „boj“, a to v souvislosti s úvahami o zákoně jednoty a boje protikladů. Byl bych čekal pojednání o kategorii boje

či alespoň úvahu o obsahu tohoto termínu. Je jisto, že tento termín lze naplnit konkrétním obsahem, jde-li o společěsko-historické procesy. To ostatně ukázali dokonale klasikové marxismu-leninismu. Avšak v jiných oblastech lze patrně o boji hovořit nejvýše v přeneseném smyslu (proto i ony známé Leninovy uvozovky, do nichž klade tento termín). Dokonce je patrné v mnoha případech velmi obtížné, nalézt vůbec ty protiklady, které mají být v boji. Jde totiž o to, aby tyto objektivně existující protiklady nemohly být postiženy pouze subjektivně v tomto smyslu: aby hlavní rozpor mezi dvěma či více stránkami studovaného procesu nemohl být prostě ignorován a za hlavní rozpor pokládán jiný. A tu je kritérium boje nezbytné. To je totiž nejzávažnější pro metodu, nalézt takové kritérium pro ony stránky, jež jsou v boji. Dosud však v literatuře nic takového nevidím. Mysleme si třeba takovýto případ (z hlediska hydromechaniky skoro beze zbytku řešený): máme kanál, vedoucí k vodní turbíně, jejíž nepohyblivé lopatky navodí vír, v němž s maximálním využitím pohybové energie víru (tvar lopatek) rotuje oběžné kolo turbíny. Kde má technik hledat boj protikladů, aby to nebylo pouhé otitulování některých subjektivně vybraných stránek tohoto procesu a aby mu takové hledání metodicky něco přineslo. Tam, kde jde o společenské procesy, např. klasikou formu třídního boje v kapitalismu minulého století, tam není pochyby, že můžeme z celé řady projevů mas i jednotlivců ony objektivně existující protiklady poznat a metodicky využít. Avšak tam jde o procesy, kde intervencuje vědomí, i když velek procesu lze, jak skvěle ukázal Marx, studovat jako proces přírodní.

Toto pokud jde o stránky objektivní reality jsoucí v boji. Vedle toho jde o zobrazení těchto stránek v pojmovém aparátu dialektické logiky. Autor (v té věci ngní patrně sám) uvádí na str. 28 známou formulaci, že „každý pojem a soud je sám se sebou totožný a zároveň není sám se sebou totožný, je rozdílný“. Domnívám se, že tato poslední znamená, že je rozdílný od sebe sama. Formální logika s tímto zákonem ovšem pracovat nemůže, protože ta žádá uvnitř určité ucelené úvahy sémantickou určitost, jež se může uvolnit a nahradit jinou jen při přechodu za hranice úvahy, kde pak ovšem platí sémantická určitost znovu. Dialektická logika vidí stránku dialektické totožnosti v tom, že jistá nová myšlenková určení, jež přistupují v průběhu zkoumání k dosavadním, nevytvořila kvalitativně nový typ pojmu či soudu. Čili v průběhu oněch dílčích myšlenkových určování se pojem „v každém okamžiku kvalitativně mění, liší se sám od sebe...“ (str. 29), avšak nenabyl ještě vyšší kvality. Domnívám se především, že je silně přehnáno, že by se myšlenkový obraz, který nazýváme pojem nebo soud, v každém okamžiku kvalitativně měnil. Nová myšlenková určení po sobě rozhodně nenásledují v každém časovém okamžiku, protože není prostě možné, každým okamžikem postihnout ono „klidové v jevu“, v čem si dovolujeme parafrázovat jinou Leninovu myšlenku. U vědeckých objevů bývá často další myšlenkové určení počátkem nové etapy zkoumání. A stačí třeba jen jedno, přičemž si nčejsem jist, zda po tomto obohacení pojem již nabyl nové kvality. S tím souvisí výhrada, kterou mám vůči tomuto způsobu traktování vědeckého pojmu, a to výhrada zásadní. Co znamená charakterizovat pojem po stránce kvantitativní? Toto by bylo možno akceptovat za jediného předpokladu, a to ještě s mnoha výhradami, kdybychom mohl charakterizovat každé stadium odrazu jevu skupinou znaků, jejichž počet by stále vzrůstal. To však není možné; známe druhy pojmů, které vůbec nemůžeme charakterizovat znaky ve smyslu tradiční logiky. Avšak to hlavní je v něčem jiném. Použijeme-li termínů kvantita, zavazuje nás to, abychom s tímto termínem spojovali pojem, jehož zpracování podala matematika, protože se domnívám, že dialektická logika dosud uspokojivou teorii kvantitů nepodala. Již od konce minulého století byl pojem kvantitativní axiomatizován (Burali-Forti, Höllder aj.) a tato axiomatizace, která není ani dnes ukončena, umožňuje veličiny klasifikovat. Pojem kvantitativní je spojen s určitou homogenností pole, na němž je kvantita vymezena, a potom vykazuje celou řadu stránek, formulovaných ve vědách, které zachycují ve svém souboru pojem kvantitativní. Co však si počít s myšlenkovými určeními? Lze je opravdu počítat, srovnávat jejich soubory co do počtu, uznat např. komutativitu určení, jejich asociativnost atd.? Můžeme přece soubor několika určení vhodnou logickou transformací přetvořit třeba v jediné, nebo zase ve víc myšlenkových určení. A konečně, kde je kritérium, že např. $(n+1)$ -té určení mění pojem kvalitativně, kdežto n -té ještě ne?

V autorových úvahách o rozpornosti myšlení je užíváno termínů dialekticky pojímané kontradikce a kontrárnosti. Kdyby šlo o obdobu s formální logikou, bylo by to možné jen při užití jednomístných predikátů, kde lze o kontrárnosti a kontradiktoričnosti ve smyslu tradičního logického čtverce hovořit. Jinak se tento rozdíl stírá (např. v některých fragmentech třídního kalkulu) nebo se zase stává mnohem složitější, což je patrné na normální formě nějakého vícemístného predikátu. Autor však neuvádí, jaká jsou kritéria této klasifikace, která je ostatně velmi problematická, když formální znaky nemohou její povahu

vystihnout (III, str. 38).⁸ Kdy má proces takovou povahu, že stránky boje protikladů nazveme kontrárními a kdy kontradiktorickými? Zdá se, že tu přec jen některé formální znaky zbývají, neboť jinak by autor nemohl napsat, že „o každé z dvojic dialekticky kontradiktorických nebo kontrárních tezí... můžeme sice zjistit, že jsou transformovatelné do formálně logicky nerozporných soudů...“ Jde o to, že povahu této transformovatelnosti nemohu chápat jinak, než jako předpis sledu operací, jimiž se z dvojice tezí (viz výše) dialekticky kontradiktorických nebo kontrárních dojde k nerozpornému soudu. Mimochodem řečeno, ve formální logice neužíváme termínu rozpor, autor měl patrně na mysli formálně logickou kategorii neslučitelnosti (Bolzano), tj. chtěl asi říci, že transformace nevede k větě typu A & A. Obsah autorova konstatování jde mnohem dál než všechny výsledky soudobé formální logiky, která si troufá zajistit bezespornost jistých skromnějších, finitně vymezených oblastí. Neboť k tomu, abychom poznali, že věta má tvar A & A, musíme mít algoritmy s finitním počtem kroků a finitní paměti, jinak jsme v nekonstruktivním postupu. Není také jinak lehké zjistit např. v složitější formuli kteréhokoli kalkulu, že má uvedený tvar. Matematická úvaha, jež vede ke sporu (a tím k využití důkazu per absurdum) v klasické matematice může být hodně dlouhá a obsahuje vlastně jen transformace nějakých výchozích formulí. Toto je také jedna ze stránek problému, na kterou bych rád autora upozornil. Dialektická logika operuje patrně nutně pojmem dialektické totality. Je jisto, že tato dialektická totalita není to, co v tzv. naivním období rozvoje teorie množin měli na mysli její zakladatelé (Bolzano, Cantor) a co nyní nazýváme aktuálním nekonečnem. Avšak při totalitě velmi často operují dialektikové termínem nekonečna. Je jisto, že vědecké myšlení jakéhokoli oboru má právo vytvořit si model, k jehož realizaci nelze dojít, který je však nicméně velmi užitečný. Tak je tomu např. s konvergenčním procesem poznání. Avšak po tolika kritikách, kterými prošel pojem aktuálního nekonečna v matematice, by mohl být metodologicky velmi užitečné, něčemu se odtamtud přiučit, pokud jde o termín nekonečno. Jsou to výsledky nové a nikterak nelze např. vinit klasiky marxismu-leninismu z toho, že občas tohoto termínu užijí v běžném smyslu asi tak, jako kdybychom řekli, že určitý proces neomezujeme. Na str. 41 uvádí autor svou formulaci zákona dialektické rozpornosti.⁹ V této formulaci se objevuje termín objektivní logický rozpor. Je tento atribut nutný v této souvislosti? Není atribut „logický“ vlastností až našeho snímku reality? Dialektická jednota snímku a reality nás nenutí, abychom všechny stránky, které má realita, také tak pojmenovali ve snímku a naopak. A potom, jak se objeví ve slovní formulaci existence tohoto objektivního logického rozporu? Vždyť i dialektická logika musí své myšlenkové postupy vyjadřovat v nějakém jazyku, a to již dávno není věc podružná. Zdá se, že by bylo poučné zjistit, do jaké míry dovede soudobá věda přesněji vyslovit a projednat to, co zamýšlí tento zákon. Někakých 16 let nejméně je pěstována teorie (původně her) konfliktních situací, jež má velmi bohaté užití třeba v národním hospodářství, zejména západních zemí. Avšak dncs se zdaleka na tyto země neomezuje. Tato teorie má jako jeden z hlavních výsledků nový pohled na problém „hodnoty“ nebo „ceny“ (autor má též tento problém s vyhodnocováním,¹⁰ str. 76 aj.). Tento pojem je v značné široké míře axiomatizován a nyní je velmi zajímavé, že matematika spolu s aparátem této nové disciplíny dovede v jednom záznamu (např. v tabulce konfliktní situace) nejen získat bezesporný popis situace (která je nesporně bojem protikladů), ale dokonce předpovědět povahu průběhu procesu, možnosti jeho optimalizace, odhad rizika, a to dokonce nejen tehdy, kdy konflikt (v nejšířším slova smyslu) se odehrává mezi lidmi nebo skupinami lidí, ale i tehdy, když jde o „konflikt“ s přírodou nebo o experiment. Zde je nesmírně cenné, že jde o zcela konkrétní metodické směrnice pro naše chování, práci atd. Je snad jasné, že něčím zcela jiným je využití této teorie pro určitou třídu, protože právě tak je možné využít této teorie při budování beztřídní společnosti. Je to možné proto, že tato teorie využívá — krom jiného — počtu pravděpodobnosti, který už v případech dvou vylučujících se jevů zaznamenává v jediné rovníci možnosti jejich realizace.

Autor hovoří na str. 51 a 52 o absolutizaci formálně logického zákona sporu a dialekticko-logického zákona rozpornosti myšlení. Kdyby byl více promyslel povahu soudobých logických soustav, byl by nepochybně o absolutizaci zákona sporu nepsal. Právě tak jako jiné operace, musíme i operace negace vymezit v rámci nějakého systému (jsou přece možné logiky, kde negace není zavedena, a nejsou nijak nesmyslné nebo zbytečné, instruktivně to ukazuje třeba Grzegorzcykova monografie), a to skupinou axiomů, které ukazují, jak se s touto operací pracuje. Naproti tomu zcela souhlasím s autorovým správným odmítnutím absolutizace citovaného dialekticko-logického zákona, a to pro jeho praktické uplatnění. Hegel jednou řekl Goethovi, že dialektika je metodické hledání rozporu, aby se odlišila pravda od nepravdy. K tomu Goethe podotkl, že se takových „duchovních kousků a obratností“ často zneužívá a dělá z pravdy nepravda a naopak. Tu může uchránit před takovým zneužitím

jen studium objektivní reality, a to jistě autor měl na mysli, že nelze rozpornost vymýšlet. Jsem-li naproti tomu v určitém, přesně vymezeném systému formální logiky, nemohu o absolutizaci zákona sporu mluvit; neboť pro systém je zavedena operace negace a vně tohoto systému nemá smysl.

Domnívám se vůbec, že požadavky kladené na zákony dialektické logiky, pramení v požadavcích metody, zkoumající společenské procesy. O tom svědčí str. 57 autorovy studie, kde rozebírá zákon dialektického dilematu.⁴¹ Jde o společenský pokrok. Má tedy tento zákon, vně společnosti, při studiu např. chemických procesů, vůbec aplikaci? Totéž se projevuje na str. 64, kde se výrazně rýsuje, že antiteze je vždy progresivnější než teze. Ovšem, jsou i procesy regresivní povahy a jsou dialektickým doplňkem druhé, progresivní stránky pohybu jsoucna. To znamená, že v základě autorových úvah je skryto implicitně hodnocení pro nás, pro společnost, pro lidstvo. To jistě odpovídá i humanismu Marxovu a jeho pokračovatelů. Avšak teorie hodnocení, jako nezbytná součást dialektické logiky (protože tato ji předpokládá), je v předložené práci jen letmo dotčena, nemýlím-li se. A to v analýze dalšího procesu, dialektikologického zdůvodnění. Toto zdůvodnění je totiž jedním z aspektů hodnocení. A je takové vyhodnocování vždy možné? Velmi zajímavé by bylo analyzovat těmi zákony, které autor formuloval, nějaký přírodní proces, třeba cyklon, kde dialektikologické zdůvodnění, řešící další etapy cyklonu (na základě přírodou řešeného rozporného procesu), by musilo mít hodnocení neopírající se o klasický model společenského pokroku.

Nebylo by spravedlivé, kdyby tento posudek neobsahoval kladné hodnocení autorem podniku práce, protože v pochybnostech a otázkách by bylo možno pokračovat. Jen námitkou opět, str. 66 a násl.: jaká máme kritéria pro to, že dialektická kontrárnost (resp. kontraktoričnost) někdy odráží výrazně, někdy nevýrazně protiklady?

Autor podnikl nemalou práci kritickou, v tom, že svědomitě promyslel vše, co je ve věci dialektické logiky vysloveno klasiky marxismu-leninismu a co by bylo možno pozitivně vytěžit z myšlenek pozdějších myslitelů. Autor má ve vysoké míře vyvinutý cit pro politickou aplikaci a jde mu upřímně o zkoumání základů filosofické disciplíny tak, aby skutečně sloužila praxi, nestala se, jak varoval Lenin, sofistickou, a podporovala chod naší společnosti. V této kritické práci, podobně jako je tomu v poslední části studie o kategoriích, vidím klad práce doc. Tošenovského.

Nemohu se však zhostit myšlenky, že sepětí s výsledky soudobé vědy, o nichž jsem v tomto posudku něco málo naznačil, by bylo přineslo výsledky bohatší a hlavně mnohem méně vágní.

Navrhuji proto, aby soubor prací, předložených doc. dr. Tošenovským, CSc., ve smyslu zprávy o ukončení delšího úkolu státního plánu XVI-3-1 „Teorie pravdy jako součást obecné metody poznání“ byl pokládán za splnění úkolu, který autor na sebe vzal. Avšak navrhuji současně, aby případná další práce na úkolech tohoto druhu byla sloučena s příslušným ohledem k stavu současných věd a aby autorovi bylo umožněno pracovat tak, aby nové výsledky byly podstatně ovlivněny plodným vpracováním těchto výsledků do filosofických rozborů.

II

Abych zdůvodnil odpověď, již popírám nejen splnění, ale také splnitelnost úkolu v tom smyslu, jak si jej Tošenovský vytyčil, musím nejdříve zdůvodnit námitky, které se týkají samotné formulace problému. Tošenovský při stanovení svého úkolu vychází ze dvou truismů: teorie pravdy je důležitá součást (stránka) obecné metody poznání — a neméně důležitou součástí (stránkou) této metody je i dialektické myšlení. Samozřejmě pravdou je tato formulace jen potud, pokud má autor na mysli fakt, že teorie pravdy jako součást teorie poznání, a tudíž i jako součást filosofie náleží nutně do světónázorové a metodologické výzbroje každého člověka, a ovšem také jen potud, pokud „součástí“ obecné metody poznání myslí právě jen gnoseologické východisko (u teorie pravdy) a kvalitu vědeckého poznání a metody (u její dialektičnosti). V nepravdu se mění tyto truismy, jakmile „součástí“ chápeme mechanicky jako skutečnou část vyššího celku, a této chyby, třebaže se proti ní zdánlivě pojišťuje neustálým zdůvodňováním rozdílu mezi formálně logickým a dialektikologickým pojetím totožnosti apod., dopouští se i Tošenovský tím, že „dialektickou souvislost“ zmíněných „částí“ chápe nedialekticky. Jaký je, tak zní jeho otázka, vztah mezi oběma stránkami obecné metody poznání (tj. mezi teorií pravdy a dialektickým myšlením)? — a místo aby skutečně řešil závažné problémy obecné metody poznání, např. vztah mezi filosofickým východiskem a kvalitami vědeckého poznání, „dokazuje“ pod tlakem nesprávně položené otázky další truismy o tom, že „teorie pravdy má své dialektické momenty“ (III/6), že dialektická logika

„důsledně přibliží k odrazovému charakteru myšlení, pojímanému dialekticko-materialisticky“ (III/17), že zkrátka a dobře je nutno v teorii pravdy respektovat aspekt dialektologický, a v dialektickém myšlení, resp. „v dialektologické stránce logického myšlení“ aspekt teorie pravdy, atd. . . . Nepopírám arci význam otázek Jak je to s dialektikou v teorii pravdy?, nebo Jakou úlohu hraje v dialektické logice „pravda, pravdivost tezí, popřípadě teorie pravdy vůbec“? (III/6), klademe-li je proto, abychom přesněji postihli podstatu marxistické gnoseologie nebo samotné dialektiky myšlení; co popírám, to je význam těchto otázek pro řešení základní otázky Tošenovského — otázky teorie pravdy jako součásti obecné metodologie. Proto také neposuzuji předloženou práci z hlediska cílů vymezených v jejím nadpisu (i když autor má za to, že tyto cíle splnil), nýbrž z hlediska skutečných výsledků, k nimž autor v obou hlavních monografiích, tj. v I. a III. svazku, dospěl. Jinými slovy řečeno: práci Tošenovského lze po mém soudu hodnotit nikoli z hlediska toho, co přináší pro výklad obecné metody poznání, nýbrž z hlediska toho, co autor přináší k řešení základních otázek teorie poznání a tzv. dialektické logiky.

*

Práce L. Tošenovského „Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy“ vznikla již před čtyřmi léty. Jednotlivé kapitoly, víceméně samostatné příspěvky k jednotlivým základním otázkám teorie pravdy, tvoří ucelený rozbor základní gnoseologické problematiky, rozbor vyznačující se úsilím o zevrubné osvětlení zejména sporných otázek ve vši jejich složitosti. Je možno nesouhlasit s četnými závěry Tošenovského (k některým z nich se vrátím), avšak i tu skutečnost, že práce provokuje k nesouhlasu a diskusi, je nutno považovat za její klad; je to práce podnětná právě proto, že je diskusní, a autor jí také chce mít diskusní. O marxistickém, bojovně stranickém přístupu k problematice, opírajícím se o široké a hluboké znalosti literatury, a o (už úzkostlivé) snaze postihnout všechny souvislosti mezi zkoumanými gnoseologickými jevy svědčí takřka každý řádek „Příspěvků“; někdy se však zdá, že autor přespříliš lpí na tezíh klasiků marxismu-leninismu, pokoušeje se je spíš správně interpretovat než je rozvíjet. Dvoječetný je rovněž polemický aspekt všech jeho úvah: na jedné straně (např. již v I. kapitole, kde jde o kritiku Josefa Tvrdeho, především jeho pojetí „osobní pravdy“) poskytl cizí názory Tošenovskému bohaté podněty k zpřesnění marxistického pojetí, na druhé straně skutečnost, že jsou to zpravidla jenom cizí myšlenky, které nutí autora k hledání vlastních závěrů, vrhá na jeho práci stín jakési odvozenosti, a co je ještě horší, autor se nezřídka jeví spíš jako posuzovatel toho, co kdo ve filosofii hledá a nachází, než jako hledač nových cest. Tak např. k otázce definice pravdy přistupuje jako k otázce správné či nesprávné argumentace proti názoru, že pravda je pouze vlastnost soudů, což samozřejmě nemůže nést oponenta k přesvědčení, že zde (podobně jako v ostatních případech) se vychází jen z obhajoby tezí, v jejichž pravdivost autor věří, a dochází jen k vyvrácení názorů, které jsou s těmito tezemi v rozporu. Takový postup se ovšem blíží víc formálně logické spekulaci než dialektickému rozboru.

Oblast, ve které se Tošenovský-gnoseolog pohybuje, je poměrně úzká. Teorie pravdy jakožto teorie korespondenční (lišící se od korespondenčních nemarxistických teorií „praktickým hlediskem a dialektičností“) je sice podle něho součástí gnoseologie, není však součástí dialektické logiky, tak jako dialektická logika není součástí gnoseologie. Marxistická filosofie je dialektická jednota tří základních stránek materialistické dialektiky (materialistická dialektika jako ontologie, materialistická dialektika jako gnoseologie, materialistická dialektika jako logika); zahrnuje tedy — přes teorii poznání — i teorii pravdy jakožto filosofickou disciplínu, avšak je to disciplína relativně samostatná v poměru k tzv. dialektické logice, která je „filosofickou vědou o dialektickém myšlení“. Předmětem vědecké filosofie je všechno nejobecnější, přesněji obecně vysokého stupně obecnosti (pokud je to zároveň podstatné nebo „nejpodstatnější“, připomtná autor); a tak i teorie pravdy je teorií o nejobecnějších vlastnostech a zákonech pravdivého poznání. Nejde mně zatím o to, že autor odtrhuje teorii pravdy od dialektické logiky, třebaže z hlediska jeho pojetí filosofie jsou teorie pravdy i předmět dialektické logiky součástí předmětu teorie poznání, nýbrž o to, že teorie pravdy v jeho pojetí je ve skutečnosti teorií poznání vůbec. „Základní otázky“, jimiž se v „Příspěvcích“ zabývá, jsou základní otázky gnoseologické; otázky objektivnosti a subjektivnosti, absolutnosti a relativnosti, konkrétnosti a abstraktnosti pravdy jsou především otázky charakteru poznání, tvorby pravdivých poznatků, nikoliv jejich výsledků. Tím, že autor chápe pravdu jako „proces odrážející hmotné skutečnosti v našem vědomí“ (I/214), tím, že ji definuje jako „poznání objektivní, ověřitelné praxí, absolutní a zároveň i relativní a také konkrétní“ (srov. III/212), tím stírá jakýkoliv rozdíl mezi teorií pravdy a teorií poznání,

neboť to, co snad ještě rezervuje pro gnoseologický rozbor poznávacích procesů, jaktak do filosofické disciplíny nepatří.

Nic bych proti rozšířenému pojetí pravdy a teorie pravdy nenamítal, kdyby autorovi nesloužilo k „důkazu“ (ve skutečnosti nedokázaných a jeho metodou nedokazatelných) závěrů o pravdivosti nebo nepravdivosti všech forem poznání. Neuvědomiv si ztotožnění pravdy s procesem poznání, resp. jedné, i když nejvýznamnější gnoseologické kvality s odrazovým charakterem poznání, přisuzuje nakonec L. Tošenovský pravdivost všemu, co tvoří moment poznávacího procesu: pravdivý či nepravdivý je stejně tak úsudek jako soud, představa jako pojem, počitek jako vjem. Neochvějná víra v pravdivost jednotlivých myšlenek klasiků marxismu-leninismu, kteří opravdu přisuzují pravdivost např. pojmu (a to vědomě jako poznatku či sumaci poznatků, vyjádřitelných ovšem pouze ve formě výpovědi — soudů, jimž lze přiřadit pravdivostní funkci), vede autora a priori k závěru, že teze „o pravdivosti jako jen vlastnosti soudu napomáhá oddiskutovat samu podstatu materialistické korespondenční teorie pravdy“ (I/203), a je tudíž „tezí protivědeckou a zpátečnickou“ (tamtéž), a tento apriorní závěr mu pak slouží za impuls k hledání nejnemožnějších argumentů na obranu „dialektickologického“ pojetí pravdy jako vlastnosti poznání vůbec, tudíž i všech jeho jednotlivých momentů... Co vlastně dokazuje Tošenovský tvrzením, že všechny „prvky smyslového a rozumového poznání... musí být buď pravdivé nebo nepravdivé“ (I/210)? — Jedině to, že chápe nesprávně pravdu jako poznání vůbec, nikoli jako kvalitu poznání, a z tohoto pojetí jaktak ve všech svých gnoseologických úvahách vychází. Přitom jeho rozlišení rozumového poznání od pojmového myšlení a smyslového poznání od smyslového nazírání nijak tento předpoklad neospravedlňuje; „formy momentů konkrétního poznávacího procesu“ (tj. formy smyslového nazírání a pojmového myšlení, např. vjem jako prvek smyslového nazírání) ztrácejí ostatně svou odlišnost od „vývojových stupňů“ poznávacího procesu (tj. forem smyslového a rozumového poznání), jakmile tu či onu „formu“ nebo ten či onu „stupeň“ z konkrétního poznání vydělíme. A to právě autor činí, když vjem, pojem atd. analyzuje z hlediska jejich pravdivosti. A má-li na mysli např. vjem „jako prvek smyslového poznání“, tj. jako „lidský smyslový vjem nejen s jeho neoddělitelnou příměsí lidské myšlenkové činnosti a s účastí všech příslušných funkcí praxe, ale i se znakem „být odrazem“ jistých jevů v hmotné skutečnosti“ (I/205), pak arci nevyděljuje vjem jen jako „prvek“, nýbrž jej vykládá jako sumu poznání vůbec, přiřítaje mu zároveň vlastnosti veškerého poznání.

Nechej rozebírat všechna problematická místa v „Příspěvcích“, rád bych se však zmínil ještě alespoň o jednom nedostatku práce, o tom, jak Tošenovský některé své závěry dokazuje. Příklad: Úsudek může být pravdivý nebo nepravdivý, neboť ti, kdo tvrdí, že pravdivý nebo nepravdivý může být jen soud, kdežto úsudek může být jen správný nebo nesprávný, přistupují k problému z hlediska formální logiky. Naproti tomu dialektickologický přístup k úsudku, „přístup hlavně z hlediska souvislosti úsudku s ostatními formami pojmového myšlení, a gnoseologický přístup, tj. jeho studium z hlediska souvislosti myšlení se smyslovým nazíráním a s praxí i z hlediska jeho vlastnosti (být odrazem)..., musí vést... ke zcela jinému závěru“ (I/207). Takto — v bludném kruhu — se pohybuje i řada důkazů (např. o pravdivosti pojmu, kde se navíc autor dovolává neseriózní řečnické otázky Andrejevovy na potvrzení toho, že soud, který je pravdivý či nepravdivý, nemůže se „skládat“ z „pojmu, jimž pravdivostní hodnota nepřísluší). Netvrdím, že takováto argumentace nahrazuje u Tošenovského solidní rozbor, nicméně jeho rozbor se o takovou argumentaci často opírá. Vykonstruovaná koncepce dialektické logiky jakožto zvláštní filosofické vědy o souvislostech mezi formami myšlení mu nedovoluje v pravém slova smyslu hledat a objevovat, nýbrž jen — v předem daném rámci — různé názory interpretovat a klasifikovat.

*

Může se zdát zvláštní, že jsem vyslovil tolik kritických připomínek k práci, kterou pokládám za velmi cenný, i když diskusní příspěvek k řešení základních otázek gnoseologických, a že naopak budu mnohem stručnější při posuzování práce, již pokládám víceméně za omyl, zaviněný jednak celkovou situací na filosofické frontě, jednak autorovou snahou obhájit stůj co stůj vlastní koncepci dialektické logiky. Na vysvětlení tohoto zdánlivého paradoxu je nutno dodat, že proti první práci Tošenovského mám námitky jen potud, pokud v ní rušivě vystupuje stanovisko, které je výlučným předmětem jeho zájmu v práci „K otázce zákonů a kategorií dialektické logiky“. „Příspěvky“ nejsou spis „dialektickologický“, nýbrž gnoseologický; autor se v nich přes některé chyby snaží dialekticky řešit problémy poznání. Práce „K otázce...“ je práce „dialektickologická“; nikoli v tom smyslu, že by v ní autor přistupoval k otázkám logiky dialekticky (to by bylo možno jenom uvítat), nýbrž

v tom smyslu, že se v ní přes všechnu snahu odlišit dialektiku (jako „dialektickou logiku“) od logiky (formální) dopouští té chyby, že dialektiku (jako gnoseologii) s logikou směšuje. Ukázal-li jsem tedy na některé nepřiznivé následky tohoto směšování v souvislosti s hodnocením „Příspěvků“, měl bych nyní ukázat na neudržitelnost celé této koncepce „dialektické logiky“ v souvislosti s hodnocením druhého jeho práce. — avšak taková kritika se vymyká možností oponenta; musel bych totiž napsat přibližně stejný počet stran jako autor a zabývat se (i když z jiného hlediska) všemi zákony a kategoriemi, jimiž se on zabývá. Omezují-li se jen na několik poznámek týkajících se nedůslednosti a rozporů v samotném pojetí Tošenovského, čímž tak také proto, že zevrubná kritika tohoto pojetí z hlediska mého pojetí dialektické logiky by byla přinejmenším tak diskutní jako jeho závěry. Tím také přiznávám, že přes můj nesouhlas s koncepcí Tošenovského je tato koncepce jedním z možných způsobů řešení filosofické problematiky, a to již proto, že zatím nikdo nepodal skutečnou kritiku takto plněného Leninova filosofického odkazu. Existenci dialektické logiky (v pojetí Tošenovského) uznává totiž velmi mnoho autorů již velmi dlouho, Tošenovského zásluha spočívá konečně v tom, že je jedním z mála těch autorů, který se také pokouší blíže vymezit její zákony a kategorie.

Již z toho, co bylo řečeno v předešlých odstavcích, jasně vyplývá Tošenovského názor na postavení dialektické logiky v rámci marxistické filosofie. Je to jedna stránka materialistické dialektiky, tvořící s dvěma dalšími stránkami, ontologickou a gnoseologickou, dialektickou jednotu. Jako relativně samostatná disciplína má dialektická logika svůj vlastní předmět; je jím dialektické myšlení. Autor si uvědomuje, že v podstatě každé myšlení — jako odraz objektivní dialektiky bytí — je dialektické, proto dialektické myšlení, resp. dialektiku myšlení, která je předmětem dialektické „logiky“, specifikuje dále tak, že ji chápe jako dialektickou souvislost mezi formami myšlení (srov. citát o dialektologickém přístupu k úsudku), jež na rozdíl od forem zkoumaných formální logikou se vyznačují zcela jinými kvalitami; dialektická logika podle něho zkoumá myšlení jako proces, kdežto formální logika je zkoumá v hotových výsledcích; logické zákony a logické kategorie se dělí rovněž na dva druhy, na základě formálně logického a dialektologického hlediska, apod. Příklad: dialektologický zákon totožnosti nebo důvodu se liší svou konkrétností od abstraktnosti příbuzných formálních zákonů.

Opakuji, že každé z těchto tvrzení by si zasloužilo samostatný rozbor, ale vzhledem k nepropracovanosti těchto otázek, zasahujících jednak do gnoseologie, jednak do logiky, musím se spokojit jen s několika námitkami, na které by autor měl odpovědět, chce-li svou koncepci obhájit. Jsou to „dvě stránky“ myšlení, které mu daly podnět k tvrzení, že existují dvě logiky, nebo je to naopak hypotéza o dvou logikách, která ho vede k postulování dvou druhů myšlení? (Po mém soudu je dialektická logika totožná s gnoseologií, od níž se v krajním případě odlišuje užším předmětem — zkoumáním funkce myšlení v celém poznávacím procesu, resp. zkoumáním logické funkce dialektiky. V takovém smyslu, domnívám se, je možno chápat i název „dialektická logika“, nikoliv však ve smyslu Tošenovského, pro něhož je totožná s „logikou“ dialektického myšlení.) V jakém poměru je dialektická logika ke gnoseologii? (Tošenovského výklad o relativní samostatnosti obou filosofických věd je nedostačující, neboť z hlediska jeho pojetí — srov. III/120, 127—8, 169 — a především z hlediska uplatňování tohoto pojetí v celé práci je dialektická logika, přes opačné tvrzení, jednou podřazována gnoseologii, např. již pojetím myšlení jako dialektického procesu, odrazu apod., jindy logice, resp. metodologii, např. při výkladu dialektikologického zdůvodňování, dialektikologického dilematu atd.) V jakém poměru je dialektická logika k formální logice? (Touto otázkou nenarážím na problematiku výklad předmětu dialektické a formální logiky, nýbrž na postulát dialektického výkladu logiky a na vztah takto pojímané „dialektické logiky“ k pojetí Tošenovského.) A nesvědčí sama formulace dialektikologických zákonů o tom, že Tošenovský vlastně logizuje dialektiku do té míry, že zákony ztrácí „konkrétnost“, „obsah“, a tím tedy „dialektická logika“ přestává být vlastně dialektická? [Např. „zákon dialektického dilematu“ je u Tošenovského formulován takto: „Ze dvou vzájemně se dialekticky vylučujících a také jakoukoliv třetí možnost stejně vylučujících tezí, myšlenkově reprodukcujících boj mezi výraznými (antagonistickými apod.) protiklady jako stránkami rozporu řešitelného a pak řešeného formou zvratu (za předpokladu, že jsou obě stejně pravdivé), je jedna vývojově progresivního a druhá méně progresivního až regresivního charakteru“, III/56—57. Co je to za zákon, jestliže právě konkrétní, obsahový problém „progresivnosti“ a „regresivnosti“ v něm není a ani nemůže být řešen?]

Nejde mi o název „dialektická logika“, ale o to, že Tošenovského svádí tento název ke konstruování zvláštní vědy o myšlení, zvláštní dialektické logiky vedle logiky formální. Autor se mylí, pokládá-li toto počínání za výraz protidogmatického boje ve filosofii, tvrdí-li,

že za „nejnegativnější důsledek kultu osobnosti v oblasti filosofické teorie je třeba . . . považovat to, že v dogmatickém období vývoje naší filosofie byly zcela zanedbávány otázky materialistické dialektiky jako logiky“ (III/91). Jsem naopak přesvědčen o tom, že „logicky“ pojímaná dialektická logika je jeden z přežitků marrismu, který rozhodně patří spíše do kategorie dogmatických než nedogmatických jevů v oblasti filosofie. Ale takový spor by byl neúčelný. Podstata věci vězí v tom, že na úseku tzv. dialektické logiky se vycházelo zatím jen z některých Leninových výroků, při čemž se obcházel fakt, že „Filosofické sešity“ Leninovy jsou spíše argumentem proti, nežli pro zvláštní dialektickou „logiku“. Tošenovský nevychází přímo z „Filosofických sešitů“, opírá se však o názory autorů, kteří po mém soudu přejímají formulace Leninovy, aniž pochopili smysl, jež Lenin [mimořádně při studiu Hegelovy „Logiky“, která není také nic jiného než a) teorií poznání a b) dialektickým rozбором formální logiky] svým formulacím dává. Obávám se, že i autor práce „K otázce . . .“ vychází z přesvědčení, že existence dialektické logiky, jak ji sám pojímá, je něco jako tabu pro marxistu. Uznání zasluží nikoliv toto jeho přesvědčení, nýbrž elán, s jakým se dává do boje za existenci něčeho, co neexistuje — musí prostě vytvořit „dialektickou logiku“, když ji nemůže v marxistické teorii najít (srov. III/6). Jenže to, co vytváří, jsou nanejvýš nové formulace i nová řešení problémů, jež spadají do oblasti filosofie (ontologie i gnoseologie), logiky (i metodologie) a psychologie.

Ve svém posudku jsem se zaměřil takřka výhradně na sporné nebo (podle mého mínění) přímo nesprávné formulace a závěry, . . . a přitom jsem se vůbec nezmiňl o řadě dalších, převážně drobnějších kazů v pracích L. Tošenovského. Nezmiňl jsem se také o řadě dalších, převážně velkých kladů v předložených studiích. Avšak již ty, jež jsem uvedl (znalost problému, odvaha domýšlet je do všech důsledků, znalost literatury, obzvlášť naší a sovětské, marxistický přístup k řešeným otázkám), — převažují značně nad uvedenými zápory. Zdůraznil jsem ostatně, že jednou z nejcnějších vlastností Tošenovského práce je to, že provokuje k zamyšlení a polemice, a měl bych dodat, že nikoliv jen nějakými dílčími závěry, nýbrž přímo základními východisky a hypotézami . . . A nepochybuji o tom, že práce, kterou Ludvík Tošenovský předkládá k obhajobě (Teorie pravdy jako součást obecné metody poznání) může být schválena jako ukončení důležitějšího úkolu státního plánu, — neboť její výsledky — i když plně neodpovídají na podpisu tohoto úkolu — odpovídají v plné míře požadavkům, kladeným na velmi náročné práce v oblasti filosofie.

III

Vycházel jsem z toho, že celý *dialektický materialismus* je jednak jádrem vědeckého světového názoru, jednak *obecnou metodou poznání* a přeměny světa. Současně mám za to, že těžiště světónázorové funkce DM leží v materialistické dialektice pojímané ontologicky a těžiště jeho obecně metodologické funkce v dialektice jako gnoseologii a v dialektické logice. V tomto případě nejde ovšem o obecnou metodologii ve smyslu obecně metodologických úvah z vědoslovných partií logiky (např. z Logiky Josefa Tvrdého, str. 138—199), ale jde o nejobecnější, o filosofickou metodologii. (To ovšem nijak z jejího rámce nevyulčuje občasný pohled i na otázky vědoslovné metodologie, popř. přímo i na problémy metodologie jednotlivých skupin věd nebo dokonce jednotlivých speciálních věd.) A mně šlo právě o analýzu *teorie pravdy jako součásti takto pojímané obecné metody poznání*, o analýzu teorie pravdy jako součásti metodologické funkce dialektického materialismu.

Teorii pravdy přitom sice považují za jednu z gnoseologických teorií (vedle teorie odrazu, teorie praxe jako základu poznání a vedle učení o třech základních stránkách a dvou vývojových stupních poznání), domnívám se však současně, že tato teorie má také velmi silný aspekt dialektickologický. Napsal jsem, že pravda se v dialektické logice pojímá jako nekonečně hodnotová, jako dialektický proces zvyšování pravdivostní hodnoty. (Ve III. svazku nemělo tedy jít pouze o postulát pravdivosti při rozpracování otázek dialektické logiky.) Zdůraznil jsem, že tento její aspekt, patřící také do dialektické logiky, je podřízen základnímu aspektu „být vlastností poznání“ (rozuměj pouze poznání určitého druhu a současně „být poznáním, které vykazuje tuto vlastnost“), a proto pravda je primárně kategorií gnoseologickou (a proto také teorie pravdy je primárně teorií gnoseologickou).

Na otázku J. Macháčka, kde se čtenář dovidá o teorii pravdy jako součásti obecné metody poznání, musím pak v duchu toho, co jsem právě uvedl, odpovědět, že se o ni dovidá téměř na všech stránkách předloženého souboru prací . . .

V Úvodu k III. svazku jsou dva odstavěčky stručných úvah o vztahu dialektického myšlení (dialektiky myšlení) k teorii pravdy. Tímto problémem se neobírám v celém souboru prací, ale pouze mu v III. svazku, který představuje co do rozsahu asi jednu pětinu tohoto souboru, věnuji takovou pozornost, jaká byla podle mého přesvědčení nutná pro analýzu teorie pravdy jako obecné metody poznání. Myslím, že úvahy o vztahu mezi dialektickým myšlením a teorií pravdy mi neznemožnily řešit „závažné problémy obecné metody poznání, např. vztah mezi filosofickým východiskem a kvalitami vědeckého poznání“. Mánu za to, že v celém souboru prací jsem věnoval právě těmto problémům poměrně hodně pozornosti, i když daleko více pozornosti chci jim věnovat v dalším svém zkoumání, hlavně při práci na tématu „Dialektickologické aspekty vědeckého poznání“. Otázkou, kterou uvádí J. Macháček jako příklad, se přímo obírám na str. 1/132–7; kde se zamýšlím nad souvislostmi mezi machistickým relativistickým východiskem Einsteinových úvah a kvalitami formulace jeho teorie relativity (možná, že stále poněkud neskromně; pod dojmem kritiky ze strany akademika Kolmana jsem totiž původní znění těchto úvah zkrátil a přeformuloval), jakož i nad zpětným vlivem některých rysů této teorie na vývoj filosofie. Domnívám se, že sem patří také úvahy o vztahu filosofie a speciálních věd z úvodníku FČ zařazeného do II. svazku, glosy k úvahám pracovníků speciálních věd o úloze praxe jako kritéria pravdy v jejich vědních disciplínách aj. . .

Souhlasím s tím, že v tom případě, chápe-li se teorie pravdy jako součást obecné metody poznání zcela odlišně od právě vyloženého jejího pojetí, že úkol je nespílitelný; není však tomu tak, jestliže se pojímá v souladu s pojetím, které je vystopovatelné z celého souboru předložených prací a které jsem se zde pokusil stručně charakterizovat.

V posudcích jsou vyslovena některá hodnocení, která jsou formulována tak, že se vztahují k celému souboru předložených prací, i když mnohé (především uváděné důvody a příklady) nasvědčují tomu, že jsou vyvozena hlavně z jistých rysů I. svazku. Patří k nim především postřehy J. Macháčka, že se zdá, že příliš lpím na teziach klasiků ML, že se je spíše snažím správně interpretovat než rozvíjet. I když se domnívám, že tomu tak v jádře skutečně je, přece jen bych chtěl poznamenat, že u každé takové interpretace jsem se vždy současně snažil názory klasiků rozvíjet. Kromě toho o takové rozvíjení metodou interpretace jsem se nikdy nejen nepokusil tam, kde s názorem toho nebo onoho klasika nesouhlasím, ale přímo a otevřeně jsem to napsal a publikoval, např. jsem tak učinil ve věci Engelsova pojetí dalšího vývoje filosofie. Tím jsem současně odmítl Leninův pokus interpretovat příslušnou Engelsovu tezi způsobem, který určitě nemohl tanout — a podle mého přesvědčení ani netanul — Engelsovi na mysl. Kritizoval jsem také B. M. Kedrova pro jeho nekritické opakování Engelsovy teze o dialektické logice jako vyšší matematice a o formální logice jako nižší matematice, jakož i zjednodušující Kedrovo pojetí dialektickologického zdůvodňování jako Leninových čtyř požadavků dialektické logiky aj.

Pozoruhodná myšlenka J. Macháčka o dvojsečnosti polemického aspektu mých úvah, hlavně o jeho negativní stránce — o odvozenosti vlastních závěrů z kritiky názorů jiných, přičemž se někdy jevím spíše jen jako posuzovatel toho, co kdo ve filosofii hledá a nachází, než jako hledač nových cest, koresponduje s obdobnými myšlenkami O. Zicha. Ten považuje navíc rozvíjení marxistické filosofie metodou „tak ne“ za společný rys téměř všech prací marxistů z poslední doby. Jsem velmi vděčen za tyto poznámky a doufám, že s postupující a rozšiřující se zkušeností se bude postupně podíl zmíněné negativní stránky v mých pracích zmenšovat. Nicméně zatím nemám v úmyslu — z obavy, abych neobjeoval objevené — přestat se vypořádávat s tím, co bylo dosud napsáno o problémech, které chci analyzovat v nejbližší budoucnosti . . .

Otázka O. Zicha ve věci vztahu označení mezi slovy (jmény) a předměty se týká vložky, která byla vsunuta do původního výkladu až v roce 1960. V zásadě nemám, co bych na jejím obsahu změnil. Snad bych pouze dodal, že sice slova i se svým významem (s příslušnými pojmy) jsou odrazem něčeho podstatného z odrážených předmětů a slova jen jako znaky označují příslušné pojmy, že však sekundárně přes tyto pojmy také „označují“, „pojmenovávají“ předměty. (Ty uvozovky bych v obou případech považoval za nutné.) U dětí, pokud už nejsou v elementárním stadiu vývoje své psychiky, srovnatelném s psychikou některých vyšších živočichů, jde už také o pojmy, i když v jádře pouze o pojmový odraz podstatného z jevových stránek předmětů, nikoliv o pojmový odraz podstaty jich samých. Domnívám se, že s výjimkou tohoto rozdílu nejde u těchto dětí o nic kvalitativně

jiného, i když jsou zde jistě rozdíly v technice a v rychlosti zmíněného odrážení, označování, resp. také „označování“; většinou jsou totiž tyto procesy u dětí primitivnější a pomalejší než u dospělých.

Své výhrady k páté kapitole začíná J. Macháček tím, že metodu mé argumentace z páté kapitoly uvádí jako příklad toho, že se nezřídka jevím spíše jako posuzovatel než hledač nových čest ve filosofii, a dovozuje, že se můj postup při analýze problému této kapitoly blíží víc formálně logické spekulaci než dialektickému rozboru. K tomu považují za nutné zdůraznit, že zvolený postup v jádře vyplynul z volby dílčího problému otázky definice pravdy, jemuž v páté kapitole věnuji svou pozornost. Píši zde především „o kritice pojetí pravdy jen jako vlastnosti soudu“, tj. pokouším se prohloubit přesvědčivost dosavadní kritiky Schaffova pojetí jen jako vlastnosti soudu, kritiky, s níž v jádře souhlasím (uvedl jsem to hned v úvodní poznámce na str. I/197). Jde-li zde tedy o *literárně kritický problém* (o jakousi kritiku kritiky, nikoliv s cílem kritiku vyvrátit, ale učinit ji přesvědčivější), nebylo možno postupovat jinak, než posuzovat a hodnotit názory jiných a používat přitom přísně logických (formálně logických) postupů a důkazů; to proto, abych se vyhnul svodům sofistických úskoků. Formálně logická analýza podle mého přesvědčení vůbec nevyklučuje možnost současně provádět dialektický rozbor. Snažil jsem se také s tímto posuzováním vždy spojovat pokusy samostatně analyzovat různé problémy. V I. podkapitole jsem např. podrobil rozboru Aristotelovo pojetí pravdy...

První podkapitola, která byla původně podstatně rozsáhlejší, jsem musel pro nedostatek místa zkrátit a výsledky rozboru celého poaristotelského vývoje analyzované otázky shrnout asi do půlstránkového výkladu (I/203), v němž se mimo jiné vyskytují tato slova: „tze o pravdivosti jako vlastnosti soudu je ve všech těch subjektivně idealistických filosofích, které odmítají teorii odrazu, tezí protivědeckou a zpátečnickou, protože napomáhá ‚oddiskutovat‘ samu podstatu materialistické korespondenční teorie pravdy“. J. Macháček v těchto slovech, která shrnují výsledky zkoumání o funkci uvedeného zákona v novodobé subjektivně idealistické filosofii a která navazují na zmínku o tom, že týž názor sehrál pozitivní úlohu ve filosofích materialistických (např. u Hobbese), spatřuje můj apriorní závěr, vyplývající z neochvějné víry v pravdivost jednotlivých myšleček klasiků ML. Uvedená slova však bohužel cituje bez slov, která jsem výše zvýraznil, čímž se ovšem smysl uvedeného citátu posunuje z oblasti mé kritiky subjektivně idealistických filosofii do oblasti mých názorů na samu podstatu této otázky.

O samostatné řešení problematiky jsem se pokusil také na začátku 2. podkapitoly, kde vykládám své pojetí učení o třech stránkách a dvou vývojových stupních poznání. Bohužel jsem této složité otázce věnoval pouze necelé dvě stránky, a proto jsem toto učení (u nás málo známé) dost zevrubně neanalyzoval; tím jsem značně oslabil sílu své další argumentace, která se o toto učení opírá. Mám v úmyslu se někdy v budoucnu k této problematice vrátit a věnovat jí daleko větší a obšírnější pozornost.

Také pokus formulovat, i když jen formou pracovní hypotézy, vlastní odpověď na otázku, proč má soud zvláštní postavení mezi ostatními prvky poznání (I/213–4), je sice také dalším dokladem toho, že se i v páté kapitole I. svazku pokouším o samostatné řešení některých problémů, bohužel je toto řešení tak kusé, že je rovněž málo přesvědčivé.

Svou kritiku mého pojetí otázky opírá J. Macháček o pokus dokázat, že u mne se rovná pravda poznání, že ztotožňuji pravdu a poznání, že teorie pravdy v mém pojetí je ve skutečnosti teorií poznání vůbec. (Předběžně připomínám, co jsem již uvedl výše, že podle mého názoru teorie poznání obsahuje vedle teorie pravdy některé další teorie a učení. Dále rovněž předběžně poznamenávám, že to, co J. Macháček uvádí jako mé chápání a definici pravdy, je jednak dílčí charakteristika pravdy, jednak zkrácená formulace pokusu v jedné větě shrnout výsledky zkoumání celého I. svazku; jediný můj pokus definovat pravdu — a to jen pro potřebu propagandy — lze najít na str. II/39, kde uvádím, že pravdu pojímám jako určitou vlastnost (soubor určitých vlastností) poznávacího procesu i jeho výsledků a současně jako takový poznávací proces a takové jeho výsledky, které vykazují tuto vlastnost.

Otázky objektivnosti, absolutnosti i relativnosti a konkrétnosti pravdy (její subjektivnost a abstraktnost jsem, myslím, dost přesvědčivě odmítl v první a ve čtvrté kapitole jako skutečné její vlastnosti) jsou opravdu především otázkami tvorby poznatků, otázkami charakteru procesu pravdivého poznání skutečnosti, avšak otázka definice pravdy není pouze otázkou výsledků tohoto procesu, výsledků této tvorby. I na tyto výsledky (jednotlivé soudy, výroky či komplexy výroků) je možno a nutné se dívat ze dvou hledisek: 1. buď jako na momenty vývoje pravdivého poznání, 2. anebo je můžeme absolutně izolovat od všeho, co jim ve vývoji poznání předcházelo a co po nich bude následovat. Z prvního hlediska k nim přistupuje

gnoseologie, která je přitom chápe jako vyvíjející se poznatky se všemi jejich aktuálně existujícími stránkami (myšlenkovými, smyslově nazíravými a prakticky funkčními). Z této hlediska k nim přistupuje dialektická logika, která je však chápe už jako formulované v dialektickologicky pojínaných soudech, v jejich jednotě s ostatními formami dialektického způsobu myšlení; jejich analýza, stejně jako analýza všech forem tohoto způsobu myšlení, nutně musí přihlížet (v tomto případě skutečně pouze přihlížet) k jejich souvislostem s ostatními stránkami poznání, s jejich prvky a složkami.

Na rozdíl odgnoseologie a dialektické logiky pojímá formální logika tyto výsledky z druhého uvedeného hlediska, a to v zájmu své bezprostřední aplikovatelnosti v jednotlivých případech praxe a v jednotlivých speciálně vědních postupech. Chápe je jako formulované ve výrocích a provádí jejich absolutní izolaci od ostatních stránek poznání, jejich prvků a složek. Taková absolutní izolace by však byla neudržitelná v dialekticko-materialistickégnoseologii, kde by byla jen stěží zdůvodnitelná, protože je v rozporu s vývojovým hlediskem i s principem všeobecné souvislosti jevů.

Není tomu tak, že ten, kdo pojímá pravdu jako proces, ztotožňuje pravdu s poznáním, a že jen ten, kdo rezervuje pravdu pouze pro výsledky tohoto procesu, rozlišuje pravdu od poznání. Ve skutečnosti je proces dohromady i se svými výsledky tím, co z hlediska nejbližší budoucnosti je jen procesem. Proces v kterémkoli časovém intervalu je souhrnem výsledků dosažených v tomto intervalu. Celý proces se vlastně skládá z takto pojímaných výsledků. Současně však je třeba zdůrazňovat (mám za to, že jsem to na několika místech dostatečně podtrhl, např. str. 1/20—21, 122 a jinde), že ne každý poznávací proces a ne každý jeho výsledek může být považován za pravdu. Jen ten poznávací proces a ty jeho výsledky jsou pravdami, které vykazují vlastnost „být pravdou“, tj. ty, které jsou objektivní, ověřitelné praxí, absolutní i relativně a konkrétní.

Pouze takto pojímaný poznávací proces, v němž rozlišujeme dva vývojové stupně (smyslové a rozumové poznání), se skládá z prvků (počítků, vjemů, představ, pojmů, soudů a úsudků), z nichž žádnému nemůžeme dost dobře upírat vlastnost být pravdou nebo nepravdou. Je třeba přiznat, že hlubší analýzy, než je ta, kterou jsem podal v páté kapitole I. svazku, zasloužila by si otázka poměru mezi těmito prvky (formami) a mezi prvky (formami) smyslového nazírání i pojmového myšlení. V žádném případě však nemohu souhlasit s tím, že vydělíme-li např. pojem jako formu z pojmového myšlení, že je takový pojem něčím totožným s pojmem vyděleným jako forma z rozumového poznání, že prostě oba ztrácejí po svém vydělení svou odlišnost. Tady je třeba vidět rozdíl v intenzitě tohoto vydělování, je třeba rozlišovat stupně izolace jednotlivých prvků. Daleko nejvýrazněji izoluje „pojem“ formální logika, která jej vyděluje pouze z pojmového myšlení a odlišuje od výroku a úsudku. Z dialektického procesu myšlenkové reprodukce skutečnosti (tedy z dialekticky pojímaného pojmového myšlení, v němž se sice přihlíží k některým dalším stránkám poznání včetně jeho objektivnosti, nicméně zůstává stále být jen myšlením, dialektickým myšlením) izoluje, vyděluje „pojem“ dialektická logika, odlišuje jej od dialekticky pojímaného soudu a úsudku. Tato izolace není už tak výrazná. Dialektická logika používá rovněž slova „pojem“, jde však v tomto případě o úplně jiný pojem. Ten už nemůže nebýt buď pravdivý či nepravdivý. A „pojem“ jako prvek rozumového poznání je výsledkem vydělení z vyššího vývojového stupně poznání. Na tomto stupni vývoje poznání se bere v úvahu aktuálně existující vztah mezi pojmově myšlenkovou, smyslovou a funkcionálně praktickou stránkou poznávacího procesu. Izolace je tu v podstatě pouze abstrakcí od obdobně pojímaného soudu a úsudku. Takto pojímaný pojem je už výrazně buď pravdivý nebo nepravdivý.

Protože J. Macháček má za to, že mé rozborů přesahují místy do psychologie, poznamenávám, že psychologii by měl podle mého názoru zajímat také příslušný citový, volní i jiný další psychologický doprovod poznávacího procesu, jemuž jsem záměrně nevěnoval vůbec žádnou pozornost.

Ještě bych chtěl reagovat na názor, že se mé důkazy v této kapitole často polybují v „bludném kruhu“, což se dokládá jedním příkladem. Interpretace mých myšlenek, která v tomto příkladu předchází doslovnému citátu (ze str. 207), jednak netlumočí zcela přesně chod mých myšlenek, hlavně však vzbuzuje dojem, že považují za nedostatek tradiční formální logiky, že úsudek pokládá za správný nebo nesprávný (že současná výroková logika, jak bych dnes dodal, uvažuje o platnosti nebo neplatnosti důsledkových vztahů), a nepočítá s jejich pravdivostí či nepravdivostí. Já tam však výslovně zdůrazňuji, že „do všech důsledků domyšlený formálně logický přístup k úsudku stěží může vést k jinému závěru“. Domnívám se, že z toho důvodu o žádný „bludný kruh“ na zmíněném místě nejde. Pokud jde o Andrejevovu údajnou „neseriózní řečnickou otázku“, v níž se její autor ptá, zda je

vůbec nějaká logika v tom, že soudy, s jejichž pomocí se vyjevuje obsah pojmu, jsou buď pravdivé nebo lživé, kdežto souhrn těchto soudů, který vyjadřuje obsah pojmu, ztrácí schopnost být pravdivým nebo lživým, poznamenávám, že se jí vůbec nedovolávám, ale že jsem ji pouze doslovně přeložil a použil ve věcně střízlivé interpretaci Andrejejevých názorů (I/208). Kromě toho se mi zdá, že tuto otázku klade Andrejev jako gnoseolog především gnoseologům, nikoliv logikům. Přitom ani v této otázce, ani v mé interpretaci Andrejejevých názorů není použito slovesa „skládat“ ...

O. Zich právem připomíná, že jsem měl zdůraznit, že v úsilí zvýšit pravdivost poznávací stránky stranických usnesení by mohlo sehrát důležitou úlohu použití kybernetických metod při zkoumání příslušné společenské skutečnosti v rámci přípravy a tvorby těchto usnesení. Daleko více by mělo být využíváno také výsledků takových společenských věd, jako je sociologie, sociální psychologie aj., což jsem sice přímo nenapsal, ale tanulo mi to na mysli v úvahách na str. II/54 ...¹²

O. Zich má za to, že titul recenze Rumlovy knihy neodpovídá ani mému hodnocení této knihy v samé recenzi. Jsem přesvědčen, že v tomto případě pojmám poněkud odlišně obsah pojmu „významná práce“. Podle mého názoru je ve filosofii významnou i ta práce, která sice téměř nic nového neobjevuje, která se však s větším neb s menším zdarem (příznávám, že zmíněná kniha tak činí se zdarem spíše menším, protože zvolená metoda nebyla použitelná na zpracování tak široce pojatého tématu v knize rozsahem poměrně nevelké) pokouší pojednávat o tématu, o kterém ještě nikdo, pokud vím, nepsal. (Totiž o všech základních otázkách logického pozitivismu jako jedné etapy ve vývoji novopozitivismu.) ...

Z připomínek oponentů, které se týkají samé podstaty problematiky III. svazku jako celku, považuji za nejzávažnější připomínku k otázce dvou stránek logického myšlení. J. Macháček tutu otázku spojuje s dotazem, zda to byly tyto „dvě stránky“ myšlení, které mi daly podnět k tvrzení, že existují dvě logiky, nebo je to naopak hypotéza o dvou logikách, která mě vedla k postulování dvou druhů myšlení.

Nejdříve musím stručně upřesnit tezi o existenci dvou logik. Myslím, že nikde netvrdím, že existují dvě logiky. Mluvíme-li jen o „logice“, máme obyečně na mysli tu nebo onu logiku formální, kdežto dialektická logika ničím takovým není; pokud jsem napsal, že je také logikou, měl jsem pouze na mysli, že je také učením o myšlenkovém odrazu skutečnosti, i když o zvláštním jeho druhu. Dialektická logika je v zásadě jen jeden pojem označený dvěma slovy. (Pěkně je to vidět na adjektivu „dialektickologický“, které se podle nových pravidel píše dohromady, kdežto „formálně logický“ píšeme zvlášť, přičemž mnohdy stačí pouze užít adjektiva „logický“.) Ta dvě slova (dialektická logika) by mohl být nahrazena dost výstižně také pěti slovy: učení o dialektickém způsobu myšlení. Takto pojímaná dialektická logika a soudobá formální logika jsou jevy, jejichž „pole vztahu“ je tak málo homogenní, že nejsou prakticky počítatelné — a když, pak jen jako něco velmi obecného, právě jako dva jevy, snad také jako dvě zcela různé oblasti vědění apod.

Nepovažuji za důležité, co bylo u mne dříve. Asi spíše náhodou jsem se dověděl skutečně dříve o existenci formálně logického myšlení a o něco později o dialektickém způsobu myšlení (v podvědomí jejich rozdílu byl už implikován také rozdíl mezi formálně logickou a dialektickologickou stránkou logického myšlení) — a teprve potom, nesrovnatelně později jsem se doslechl, že existuje dialektická logika jako filosofická disciplína jako relativně samostatná disciplína dialektického materialismu (v jiných koncepcích disciplína s gnosologií totožná nebo s ní těsněji nebo méně těsně spjatá a ještě v další skupině koncepcí disciplína totožná s celým dialektickým materialismem). Za důležité však považuji to, že objektivně existují — pochopitelně nikoliv materialiter, ale realiter — dva různé typy systémů myšlenkových odrazů skutečnosti. V každém z těchto myšlenkových systémů platí zcela odlišné zákony myšlení a pro myšlenkové operace uvnitř těchto systémů jsou použitelná zcela odlišná pravidla, zásady apod. Všechno, co je v těch prvních systémech myšlenkově společné (jde o systémy obecně teoretické až filosofické), studuje dialektická logika, která je sama filosofickým vědním oborem. V těch druhých, tj. v systémech speciálně vědních, platí zásady a pravidla formální logiky, která je sama, zvláště ve své soudobé, moderní podobě, speciální vědou. (Pokud jsem uvedl, že formální logika má také důležité filosofické problémy, jež má ovšem každá speciální věda, měl jsem jednak na mysli formální logiku nikoliv v její soudobé podobě, ale v celém jejím dosavadním vývoji, tedy i tradiční formální logiku, jednak jsem tím chtěl říci, že vztah takto pojímané formální logiky k filosofii je těsnější než u kterékoliv jiné speciální vědy. Jinak s O. Zichem plně souhlasím, že moderní formální logika je jednoznačně speciální vědou.)

Pavel Materna nedávno (pro *FC*, 1965/2) napsal: „Pohyb lidského poznání lze chápat jako nahrazování systémů, jež obsahují logický spor — díky dialektické povaze skutečnosti a neúplnosti lidského poznání v každém momentu — systémy, jež tento logický spor neobsahují (ale v nichž se při konfrontaci se skutečností objeví opět nový logický spor atd.).“ Na této tezi je zásadně důležité zjištění o existenci dvou typů systémů. (Mně tanulo na mysli v podstatě totéž, když jsem v obhájovaném *III*. svazku psal o dvou rovinách, o dvou myšlenkových přístupech k různým stránkám skutečnosti.) Domnívám se, že v celém dialektickém materialismu, a proto i v gnoseologii a v dialektické logice, je třeba vycházet z toho, že *DM* představuje *trvale otevřený systém*. Nejen proto, že se dál vyvíjí, ale především proto, že je trvale otevřen vůči skutečnosti, že opravdová materiální praxe, nikoliv tedy jen praxe jako kategorie, tento systém neustále otvírá a jeho hranice jaksi překračuje. Zmíněná otevřenost dialekticko-materialistického systému myšlenkových odrazů všeho obecného (soudržně ovšem hodně podstatného a pojímaného vždy ve vztahu k jednotlivému) nevylučuje jeho relativní uzavřenost a rozhodně nesmí vést k pokusům dokazovat sofisticky cokoliv bez ohledu na skutečnost. Speciální vědní systémy včetně soudobé formální logiky jsou sice systémy uzavřené a důsledně konzistentní, nicméně praxe do nich zasahuje, a to v podobě jejich východiska, cíle, kritéria jejich pravdivosti apod., a tento zásah se realizuje přerušovaně, jakýmsi diskretním způsobem. Jejich zásadní uzavřenost tedy nejen nevylučuje, ale přímo předpokládá jistý typ jejich otevřenosti. Nedorozumění, pokud jde o mé tvrzení, že „formální logika úplně odlišila od praxe“ (tuto tezi kritizuje *O. Zich*), vyplývá právě z toho, že mi na zmíněném místě tanula na mysli formální logika jenom jako uzavřený speciálně vědní systém. Přitom jsem si plně vědom jejího významu pro praxi, zvláště pro techniku. (Na nesčetných místech se o tom běžně zmiňuji a jsem velmi vědomý z konkrétními příklady těchto souvislostí s praxí, uvedené v posudku *O. Zicha*.) Jsem si také vědom toho, o čem se zmiňuje v citované tezi Pavel Materna, že totiž právě v okamžicích styku s praxí se časem (myslím, že nelze předpokládat, že při každém takovém styku) ukáže jako bezpodmínečně nutné uvažovat o rozporuplné skutečnosti v rovině filosofické, popř. přímo v myšlenkovém systému, který obsahuje logický „spor“. Formální logik, resp. formálně logicky uvažující specialista kteréhokoliv nefilosofického oboru nemusí tyto své úvahy přímo zařazovat a také tak většinou nečiní (snad jen v autobiografiích a v podobných pracích; v záznamu o výsledcích speciálně vědního zkoumání by rozhodně neměly přesahovat únosnou míru). Jsou však pro něho jakousi obecně teoretickou až filosofickou předěbnou přípravou vlastního zkoumání toho nebo onoho úzce speciálního problému. Myslím, že podobné úvahy — už v rovině trvale otevřeného filosofického systému — musí každý specialista absolvovat také poté, co ukončil své speciální zkoumání, chce-li své výsledky zařadit do širších souvislostí, hledá-li, jejich uplatnění apod.

Další zásadní otázky souvisejí s *III*. svazkem jako celkem vidím v problematice vztahu mezi gnoseologií a dialektickou logikou. *J. Macháček* má za to, že *III*. svazek je prací „dialekticko-logickou“ v tom smyslu, že se v ní přes všechnu snahu odlišit dialektiku (jako „dialektickou logiku“) od logiky (formální) dopouštím té chyby, že dialektiku (jako gnoseologii) s logikou směšuji. Vytýká-li se mi, že ji směšuji s logikou formální, pak to může být pravda jen v tom smyslu, že v gnoseologii jako v relativně uzavřeném systému (ten je však v zásadě systémem trvale otevřeným jako každá filosofická disciplína) je třeba respektovat zásady formální logiky a používat výsledků soudobé formální logiky ještě ve větší míře, než jsem toho byl schopen v době, kdy jsem psal svou základní gnoseologickou práci (*Příspěvky . . .*).

Jestliže však v uvedené tezi *J. Macháček* vychází ze svého pojetí dialektické logiky jako něčeho totožného s gnoseologií (jen v krajním případě od ní odlišného svým užším předmětem), což je také poměrně dost běžná koncepce sovětských filosofů píšících o dialektické logice, a má za to, že takto pojímanou gnoseologii směšuji s formální logikou, pak se nechci na tomto místě zmíněnou otázkou ještě obírat (souvisí totiž s některými dalšími připomínkami, na něž odpovím dále). Rozhodně bych však považoval za nepravděpodobné, že by mi *J. Macháček* vytýkal směšování gnoseologie (v mém pojetí) s dialektickou logikou (rovněž v mém pojetí), protože několik odstavců před tím, v souvislostech s názorem, že teorii pravdy chápou jako teorii poznání vůbec (s názorem, který jsem se už pokusil vyvrátit), vyslovil myšlenku, o níž mu na onom místě zatím nešlo, že totiž „autor odtrhuje teorii pravdy od dialektické logiky, třebaže z hlediska jeho pojetí filosofie jsou teorie pravdy i předmět dialektické logiky součástí předmětu teorie poznání“. Nepravděpodobné je to proto, že jednou by se mi vytýkalo odtrhávání teorie pravdy domněle pojímané shodně s gnoseologií od dialektické logiky a podruhé směšování gnoseologie s dialektickou logikou.

V citované tezi je však jedno tvrzení, které se z mých prací nedá ani doložit, ani vyvodit. Mám sice za to, že teorie pravdy jako jedna z gnoseologických teorií a učení je součástí

teorie poznání (a skrze ni a dialektickou logiku současně i součástí základní funkce těchto dvou disciplín, tj. součástí obecné metody poznání), avšak z hlediska mého pojetí předmětu dialektického materialismu (jako jádra marxistické filosofie)¹³ není předmět dialektické logiky součástí předmětu teorie poznání. Napsal-li jsem, že předmětem filosofie je všechno obecné (nejobecnější), pokud je to podstatné (nejpodstatnější), vždy ovšem ve vztahu k tomu jednotlivému, s nímž přichází vývoj společnosti a vědy, pak to neznamená, že pro rozlišení předmětu jednotlivých filosofických disciplín je úplně lhostejné, o jak velký stupeň obecnosti či podstatnosti jde, o který stupeň izolace zkoumaných jevů se jedná apod. V mém pojetí rozhodně není předmět dialektické logiky součástí předmětu gnoseologie (vzájemně se ovšem prolínají), jako je tomu v koncepci J. Macháčka a v koncepcích příbuzných.

Mám za to, že předmět dialektické logiky je na předmětu gnoseologie relativně nezávislý. Souvisí to mimo jiné se zvláštním postavením veškerého myšlení, včetně dialektického způsobu myšlení, mezi ostatními základními stránkami poznání a s možností toto myšlení buď výrazně (pro potřeby formální logiky) nebo méně výrazně (pro potřeby dialektické logiky) z celku poznávacího procesu izolovat. Teorie poznání, jak jsem už uvedl, by měla podle mého názoru mimo jiné zkoumat aktuálně existující poznávací proces s jeho dvěma vývojovými stupni (smyslovým a rozumovým poznáním) a se všemi jeho třemi dialekticky spjatými základními stránkami (smyslovým nazíráním, pojmovým myšlením a funkcemi praxe). Přitom v teorii poznání je třeba sledovat nejen základní gnoseologický aspekt každého gnoseologického problému, ale (vedle aspektu ontologického, historicko-materialistického, někdy i politického a jiných) také aspekt dialektickologický. (Jen v tomto úzkém smyslu jsou Příspěvky... prací dialektickologickou, v jádře je to však opravdu práce gnoseologická.)

Naopak — dialektická logika má své aspekty gnoseologické (včetně těch, které souvisí s teorií pravdy a vedle mnoha jiných); přitom základními aspekty všech jejích problémů jsou aspekty dialektickologické. Právě studium pravdivostních aspektů dialektické logiky bylo plánovaným úkolem III. svazku, i když je třeba přiznat, že potřeba zpracovat dosud nerozpracované problémy dialektické logiky (nikoliv to, že bych žádnou dialektickou logiku v marxistické teorii nenalezal; vždyť i v posudku J. Macháčka je s velkým zaujetím hájena jedna koncepce dialektické logiky) mě strhla k tomu, že jsem v jednotlivých studiích zafixovaných do třetího svazku věnoval větší pozornost vlastní dialektickologické problematice než těmto aspektům.

*

Nyní přistupuji k odpovědi na připomínky k prvé studii III. svazku. J. Macháček interpretuje mou koncepci tak, že mimo jiné uvádí, že podle mne dialektická logika zkoumá myšlení jako proces, kdežto formální logika je zkoumá v hotových výsledcích. To je tvrzení různých autorů, ke kterému já výslovně poznamenávám, že se nesmí absolutizovat. Dále oponent v téže souvislosti uvádí, že abstraktnost jednostranně přičítám zákonům formální logiky a konkrétnost zákonům dialektické logiky. To však činí Joja a Kedrov. Oba za to kritizují a ukazují, že ani tento rozdíl se nesmí absolutizovat. Příklady, které oponent připojil na potvrzení mé jednostrannosti (zákon konkrétní totožnosti a zákon konkrétního důvodu), jsou názvy zákonů, kterých používá Kedrov (prvého také Joja), přičemž já dokonce u prvního odmítám nejen jednostrannost názvu, ale také to, že by to byl vůbec zákon.¹⁴ U druhého kritizují právě tu konkrétnost v názvu zákona jako jeho libovolně vybraný aspekt (stejně libovolně je vybrán aspekt „objektivnost“, neboť kompletní jeho název u Kedrova zní: zákon konkrétního objektivního důvodu).¹⁵ Ve skutečnosti je tedy tomu tak, že dialektickou totožnost (nikoliv jen „konkrétní“ totožnost — podle Engelse, Joji a Kedrova) považují pouze za stránku dialektické rozpornosti myšlení a o zákonu korespondujícím s Kedrovým zákonem, jehož kompletní název jsem právě uvedl, píší jako o zákonu dialektickologického zdůvodňování.

Se všemi vývody O. Zicha o charakteru soudobé formální logiky beze zbytku souhlasím, už proto, že se mi vše také tak jeví, opírám-li se o výsledky svého poměrně dost intenzivního studia symbolické logiky z posledních měsíců. Užil-li jsem někde formulace, která je s těmito vývody v rozporu, uprávám ji při sloupcové korektuře posuzované studie. Rozhodně jsem však nikde nenapsal, že ekvivalentní totožnost je „metafysickou“ totožností. Nemyslím také, že by se v soudobé formální logice vystačilo jen se zásadami správného myšlení a že by v ní šlo jenom o vztahy v myšlení a pouze o vyplývání.

Plně souhlasím s O. Zichem v tom, že by se kategorie „vztahu“ a „zákona“ měly podrobit důkladnému rozboru. Tato výzva se však, myslím, týká spíše filosofů analyzujících otázky materialistické dialektiky jako ontologie. Mohu jen k tomu dodat, že požadavky na filosofické vymezení kategorie vztahu nelze úplně ztotožňovat s těmi, které na ně klade

vztahová logika, i když O. Zich má nesporně pravdu v tom, že filosofická analýza této kategorie bez jakéhokoliv přihlížení k resultátům vztahové logiky by byla kusá. Ještě bych chtěl připojit stručnou zmlnku o nahodilosti jako momentu nutnosti, o níž jsem uvedl, že patří k základním znakům toho vztahu, který můžeme nazvat zákonem. Na rozdíl od některých autorů píšících o této otázce si opravdu v souladu s O. Zichem myslím, že nutnost nelze nikdy vyloučit z žádné nahodilosti, stejně jako nelze nahodilost nikdy úplně eliminovat z nutnosti. Nicméně v zákoně jde právě proto o nutnost, že momenty nutnosti jsou pro něj určující (spolu ovšem s dalšími podstatnými znaky). Poznávám ještě, že při vymezování kategorií „vztahu“ a „zákona“ mi nešlo o jejich vyčerpávající výměr, ale spíše o jejich vymezení v rámci jakéhosí prelimitaře, a to v podstatě formou definiční dohody.

Obdobně je tomu s kategorií „boje“ (snad o něco málo lépe vzhledem k zběžnému pokusu, který jsme podnikli dříve, k pokusu zařadit tuto kategorii do určitého systému některých dalších příbuzných kategorií).¹⁶ Problém kritéria pro výběr hlavních stránek kteréhokoliv protikladu vzhledem k tomu, že dvojice takových stránek bývá velké množství, je vskutku otázka závažná. Je při ní třeba vzít v úvahu nejen dělení těchto stránek na hlavní a vedlejší, ale také na určující a určené, jakož i jejich vzájemnou dialektiku (přechod jedné v druhé apod.). Nicméně příklad s turbínou, myslím, jednoznačně dokazuje, že pokusy aplikovat filosofii bezprostředně ve speciálně vědním zkoumání jsou pokusy metodicky bezcenné. Jiná je otázka o jejich aplikaci v obecně teoretických až filosofických úvahách kteréhokoliv specialisty-nefilosofa. Přitom je podle mého názoru metodologicky prospěšnější, jestliže se uvažuje o tom nebo onom jevu (v jeho širších souvislostech) více méně apistemologicky, tj. jako o procesu, o vývoji příslušného vědění, srovnávají-li se např. teze, které o něm byly dosud formulovány, a hledají-li se v nich konkrétní projevy nejobecnějších zákonů dialektiky v oblasti dialektiky myšlení.

Otázka antropomorfizace či sociologizace přírodních procesů, spojovaná obyčejně s kritikou běžného marxistického ontologismu, a tím i s problémem, zda takové kategorie jako nutnost, boj aj. nejsou použitelné jen v tom případě, mluvíme-li o procesech, v nichž intervenuje vědomí, vyvstala, pokud je mi známo, zvláště oště v dialogu francouzských marxistů se Sartrem, hlavně jako s autorem knihy *Critique de la raison dialectique*. Dosavadní výsledky tohoto dialogu — podobně jako poznámky O. Zicha na toto téma — rozhodně, v každém případě musí vést pracovníky oboru filosofie přírodních věd a ty, kdo rozpracovávají otázky materialistické dialektiky jako ontologie, k větší metodické skepsi vůči domněle jednoznačné vyhraněnosti uvedených a mnohých dalších ontologických kategorií i zákonů. Nicméně v podstatě se nedomnívám, že jde pouze o kategorie a zákony aplikovatelné jen na procesy, do nichž intervenuje vědomí, jelikož mnohé z těchto kategorií a zákonů byly právě v posledních staletích propracovávány a upřesňovány jako kategorie a závěry zveřejňující některé stránky vývoje přírodovědecky zjištěných faktů z vývoje přírody, a to i přírody neživé.

Naproti tomu, pokud vím, nevyšloví nikdo, kdo vychází z toho, že dialektičnost je neoddělitelným znakem vývoje všeho existujícího, pochybnosti o dialektickém charakteru vývoje myšlení. Specifické zákony dialektické logiky jsou zákony vývoje dialektického procesu i lidské myšlenkové reprodukce veškeré skutečnosti, včetně skutečnosti přírodní (i chemických procesů). Ve formulaci zákona dialektického dilematu jde jednoznačně o progresivní charakter tezí, čili lidského vědění o jakékoli skutečnosti, nikoliv o progres či regres ve vývoji skutečnosti samé. O. Zich si také všiml myšlenky, která v doslovné formulaci zní takto: „Antiteze... tím, že odstraňuje jednostrannost teze a umožňuje pozdější přechod k dialektické syntéze obou, je ve svém základním dialektickologickém významu progresivnější než teze.“¹⁷ Oponent k tomu připojuje připomínku, že existují i procesy regresivní povahy, že v mých úvahách je implicitně skryto hodnocení pro nás, pro společnost, že to souvisí s Marxovým humanismem apod. Kdybych byl formuloval myšlenku o progresivnějším charakteru každého protikladného procesu ve veškerém jsoucnu, zasloužil bych si ještě oště kritiky. Já jsem však výslovně uvedl v citované větě, že jde o tezi a antitezi (obsah těchto pojmů jako kategorií dialektickologických jsem přitom vyložil), které umožňují jejich syntézu, to jest — jak uvádím o několik řádek dále — o tezi a antitezi, které jsou obě stejně parciálně pravdivé (a vyššího stupně pravdivosti se dosahuje teprve jejich syntézou). V další studii (na str. III/97–98) jsem uvedl příklad takové teze (korpuskulární teorie světla) a antiteze (vlnová teorie světla). Je jasné, že v tom případě, jsou-li obě teze stejně pravdivé (aniž se to ovšem v příslušné době ví), že vyslovení takové a jenom takové antiteze, tím, že posunuje vědění směrem k syntéze obou tezí, směrem k vyšší pravdivosti vědění, je vždy relativně progresivnější než formulace teze. (To ovšem na druhé straně nevyklučuje, že někdy

z hlediska vývoje širší oblasti vědění bývá objektivnějším, a tím také relativně progresivnějším faktem to, že byla vyslovena teze, než to, že později byla formulována antiteze.)

Na výklad „dialektické totožnosti“ klade O. Zich značné nároky. K jednomu lze ve filosofických dialektickologických úvahách přihlídnout, jiné by bylo podle mého názoru možno a třeba vzít v úvahu spíše jen ve formálně logické teorii pojmu. Myslím, že je formulačním upřesněním teze o dialektické totožnosti pojmu i soudu doporučení, aby se neexistence jejich totožnosti samých se sebou, čili existence jejich rozdílnosti při současné jejich totožnosti pojímala jako „rozdílnost od sebe sama“. (Zákon to v souladu s mým pojetím, jak už bylo uvedeno, není, a ve formální logice takto pojmaná totožnost nepřichází ovšem vůbec v úvahu. V oponentově kritické úvaze o mém pokusu popsat dialektický proces vývoje pojmu vystupují do popředí čtyři výhrady: 1. vůči názoru, že se pojem „v každém okamžiku“ mění, 2. proti neurčitosti filosofické kategorie kvantity, 3. proti neurčitosti myšlenkových určení jako těžko kvantifikovatelných jevů a 4. proti tomu, že jsem nezformuloval kritérium, podle něhož by bylo možno zjišťovat, kdy dochází ke kvantitativním a kdy ke kvalitativním změnám ve vývoji pojmu. Ad 1. Není to „silně přehnáno“, rozumí-li se tím „každým okamžikem“ kratší nebo delší časový interval, zvláště ne v tom případě, odrážejí-li takové pojmy jevy s neobyčejně krátkou životností (např. mikročástice) a jde-li současně o velmi rychle se vyvíjející vědění o nich. Ovšem vzhledem k dvojnáznosti slova „okamžik“ (může se jím rozumět také nulový bod na časové ose) rozhodl jsem se nahradit toto slovo při korektuře jiným vhodnějším výrazem. Ad 2. Je to tak, kategorie „kvantita“ je v matematice a v některých dalších vědách rozpracována více než ve filosofii. V její dialektickomaterialistické analýze (srovnej např. A. K. Minasjan, *Perechod količestvennych izmenenij v kačestvennyje v neorganičeskoj prirode*, Jerevan 1958) je však současně něco, k čemu se, myslím, nepřihlíží v matematice, a co je, pokud je mi známo, pouze částečně vzato v úvahu v kybernetice, totiž dialektický vzájemný vztah mezi kvantitou a kvalitou. Filosofická analýza kvantity by se měla oplodňovat výsledky speciálních věd, zvláště matematiky, nemůže se však na ni redukovat. Jistá neurčitost a vágnost filosofických pojmů není jen jejich nedostatkem, ale současně také tím, co umožňuje jejich širokou použitelnost (ovšem jen na jevy, které svou povahou patří k předmětům filosofických úvah). Ad 3. Předcházející poznámky se vztahují v podstatě také na pojem „myšlenkové určení“ a na potíže s jeho kvantifikovatelností. Ad 4. Dialektický charakter vztahu mezi kvantitou a kvalitou (např. to, že jedna a táž kvalitativní změna je v jiném širším kontextu změnou kvantitativní a naopak) vylučuje formulovat takové jednoznačné kritérium. Takové kritérium je možno stanovit jen případ od případu pro určité „pole vztahu“ mezi dvěma vývojovými stadii, a vždy z hlediska role, kterou vyvíjející se pojem hraje v těch nebo oněch výrocích a celých teoriích.

U *kontrárnosti* a *kontradikčnosti* tezí jde o jejich pojetí dialektickologické. *Kontrárnost* pojímám jako mírnější rozporost dvou nebo více tezí, *kontradikčnost* jako výraznou rozporost mezi nimi. S požadovaným jednoznačným a obecným kritériem pro jejich rozlišení (stejně jako s kritériem pro to, zda kontrárnost, resp. kontradikčnost tezí někdy odráží výrazné a někdy nevýrazné protiklady) je tomu podobně jako s výše zmíněným kritériem pro rozlišení kvantitativních a kvalitativních změn. Složitost této otázky dokonce i ve formální logice pouze dokazuje, že v dialektické logice nebude asi jednoznačné a obecné řešení otázky takových kritérií možné. Můžeme pouze zatím aspoň uvádět jen některé charakteristické vlastnosti takových tezí. Nemyslím, že by se měly hledat ve formálních znacích tezí, protože touto cestou jde a dál by měla jít formální logika. Můžeme např. předem jen přibližně odhadovat, zda teze odrážejí výrazný či nevýrazný rozpor, a to podle toho, zda mezi jejich vyslovením proběhla či neproběhla větší nebo menší lhůta (u tezí odrážejících jednotlivé stránky výrazných rozporů bývá kratší, u těch opačných bývá delší). Nejlépe to ovšem nakonec rozhodne sám vývoj vědění včetně všech funkcí praxe v něm.

Domnívám se, že teorie her (konfliktních situací) je neaplikovatelná jako prostředek ke zpřesnění formulace zákona dialektické rozpornosti myšlení. O. Zich totiž vyslovil názor, že by bylo poučné zjistit, zda by mohla taková aplikace vést k jejímu upřesnění. Po konzultaci s odborníkem a po zhrbném studiu literatury jsem došel k závěru, že nikoliv. Je tomu tak, myslím, hlavně proto, že dialektický rozporné teze odrážejí jednotu a boj protikladů se všeobecně konkrétním přihlídnutím k *totalitě souvislosti*, v nichž se tyto protiklady vyskytují. A tento *všeobecně konkrétní přístup*, ještě k tomu k *totalitě souvislosti*, je a asi trvale zůstane čistě filosofickou záležitostí.

Při další analýze nekonečně hodnotového charakteru dialektické logiky bude skutečně třeba v souladu s doporučením O. Zicha vzít v úvahu výsledky dosavadní kritiky pojmu aktuálního nekonečna a podobně bude třeba asi postupovat při dalším rozboru pojmů *totalita*, *celek* aj.

O. Zichem kritizovaná teze o transformovatelnosti rozporných tezí do formálně logicky bezesporných výroků zní celá takto: „O každé z dvojice (či trojice atd.) dialekticky kontradiktorních nebo kontrárních tezí odrážejících objektivní rozpor a jsoucích objektivním logickým rozparem můžeme sice zjistit, že jsou transformovatelné do formálně logicky nerozporných soudů, avšak tím se postihne vždy jedna další souvislost, v níž se zjištěné skutečnosti formálně logicky — buď kontradiktornicky nebo kontrárně — neeliminují.“ Především děkuji za upozornění ve věci nevhodnosti výrazu „nerozporů“. (Při korektuře jej nahradím výrazem „bezsporný“; o formálně logickém rozporu zásadně nikde nehovořím, došlo zde pouze k zaměně podobně znějících adjektiv.)¹⁶ Pokud jde o podstatu citované myšlenky, měl jsem zde na mysli něco podobného tomu, co tanulo na mysli Pavlu Maternovi, když formuloval výše citovanou tezi. Navíc jsem zde bral v úvahu tu skutečnost, že v dialekticky rozporné formulaci v rámci trvale neuzavřeného systému se přihlíží — i když jen všeobecně konkrétně — k totalitě souvislosti, kdežto v bezesporných formulacích vždy jen k určitému počtu souvislostí.

Pojmu „objektivní logický rozpor“ jsem užil ve významu rozporu v dialektickologické stránce logického myšlení, tedy pro označení rozporu v dialektickém způsobu myšlení. Učinil jsem tak podle vzoru některých jiných autorů, na něž se odvolávám. Myslím, že nedorozumění by odstranilo určité zpřesnění, které provedu při korektuře tím, že všude, kde to bude možné, slovo „logický“ nahradím slovem „dialektickologický“.

Plně souhlasím s O. Zichem, že nelze vůbec hovořit o absolutizaci zákona sporu, máme-li na mysli určitý, přesně vymezený systém. Za jeho absolutizaci jsem označil snahu některých autorů reklamovat jeho platnost i pro trvale otevřené systémy (přesně nevymezené), jakými jsou také gnoseologie a dialektická logika. Současně jsem si však při studiu posudku O. Zicha uvědomil, že v tom případě, činí-li se něco podobného, vlastně se neabsolutizuje zákon sporu, ale „zákon“ sporu, tj. zákon ve filosofickém, přísně nevymezeném systému do jisté míry neplatí. To není pochopitelné v rozporu s tím, že i ve filosofických disciplínách jako v relativně uzavřených systémech vždy více méně také (vymezených) tento zákon platí, že v nich není přípustná naprostá libovůle apod.

Souhlasím také s tím, že by bylo třeba propracovat dialektickologickou teorii vyhodnocování a že jsem se jí jen letmo dotkl, a to v souvislosti s analýzou zákona dialektickologického zdůvodňování. Na otázku O. Zicha, zda je vždy možné dosáhnout žádoucí úplnosti při vyhodnocování výsledků praxe v její funkci kritéria pravdy, bych odpověděl, že je to téměř vždy možné, ale jenom do určité míry, která nám většinou postačí. V těch případech, kdy to vůbec nebo téměř vůbec možné není, nelze dost dobře hovořit o tom, že ty nebo ony teze jsou dialektickologicky zdůvodněny. To se týká především jednotlivých dílčích tezí speciálních věd, tezí o jednotlivých až jedinečných jevech apod. Proto dialektickologicky lze také velmi těžko vyhodnocovat jako zdůvodněné ty nebo ony teze o dalším vývoji určitého přírodního jevu, např. o cyklóně. Kudy, jakou rychlostí apod. se bude pohybovat určitá cyklóna nebo jejich rodina, to nelze zjišťovat prostředky dialektické logiky. Je však možné dialektickologickým rozbohem tezí o tom, jak vznikaly a jak se pohybovaly cyklóny v minulosti (zvláště v téže oblasti země), dojít k závěru, jakým způsobem by bylo vhodné v hrubých rysech (v obecně teoretické rovině) vést a zaměřovat úvahy... a na jejich základě pak případně volit speciální metody zkoumání tohoto jevu. Meteorolog analyzující výsledky meteorologických pozorování a zkoumání z minulých let (i století) by mohl považovat za dialektickologicky zdůvodněné, a tím i v dostatečné míře pravdivé jen ty teze o cyklóně, jejichž zdůvodnění dosáhlo dost vysokého stupně úplnosti při vyhodnocování výsledků, docílených při praktické aplikaci těchto tezí (v předpovědích, při přípravě preventivních opatření apod.)...

J. Macháček se ptá, jak pojmám vztah dialektického výkladu logiky (takto pojímané dialektické logiky) ke své koncepci dialektické logiky. Myslím, že tento vztah ve stručnosti nejvýstižněji postihnu tím, že se kriticky vyslovím z pozic své koncepce (jeden člen vztahu) o druhém členu tohoto vztahu. Především naprosto nesouhlasím s pokusem dialektizovat tradiční formální logiku způsobem, jak se o to pokusil Fogarasi a ojedinelé — hlavně v dílčích otázkách — někteří sovětsí logikové. Jde o to, že na prvním místě je třeba zpracovávat soudobou formální logiku; nemyslím, že by z tradiční logiky nezbývaly vůbec žádné problémy, které by už nestálo za to řešit. V žádném případě však nelze krátkou cestou roubovat dialektiku na formálně logickou problematiku, poněvadž výsledky takových pokusů neobohacují ani formální logiku, ani filosofii (dialektickou logiku). Jiná věc je využití skutečných dialektickologických hledisek v přípravných nebo závěrečných obecně teoretických až filosofických úvahách formální logika. Ty skutečně mohou plodně ovlivnit (ovšem složitě prostředkováně) vlastní badatelskou práci v této speciální disciplíně. V tom také vidím

jedinou schůdnou cestu, jak realizovat požadavek, aby se k otázkám logiky přistupovalo dialekticky.

Odpověď na otázku téhož oponenta, zda nelogizují dialektiku natolik, že mnou formulované specifické zákony dialektické logiky ztrácejí konkrétnost a obsah, v důsledku čehož dialektická logika přestává být dialektickou, není již nyní těžká. Připomínám, co jsem o „konkrétnosti“ (vztahuje se to i na „obsažnost“) uvedl výše. Specifické zákony dialektické logiky jsou méně myšlenkově konkrétní a méně obsažné než zákony veškerého jsoucna, jsou však současně „smyslové“ konkrétnější a obsažnější (v tom smyslu, že se týkají pouze jednotlivého jevu, tj. dialektikologické stránky logického myšlení, v němž se pouze přihlíží k jiným stránkám poznání a k obsahu příslušného dialektického procesu myšlenkové reprodukce skutečností). Dialektická logika v důsledku toho nepřestává být dialektickou, její dialektičnost se tím naopak prohlubuje. Je to také vidět na příkladě zákona dialektického dilematu připomenutého oponentem. To, že v něm opravdu není a nemůže být řešen konkrétní obsahový problém progresivnosti a regresivnosti, souvisí s tím, že jde o kategorie ontologické, kterých se v tomto kontextu používá v tom smyslu, jak se jim rozumí v materialistické dialektice pojímané ontologicky. (Tím ovšem neříkám, že jsem beze zbytku spokojen s výsledky dosavadních pokusů o jejich filosofický rozbor.)

J. Macháček konstatuje, že moje pojetí dialektické logiky je pojetím hajitelným a že jeho kritika tohoto pojetí z hlediska koncepce dialektické logiky, kterou v posudku i jinde formuloval J. Macháček, by byla přinejmenším tak diskutní jako mé závěry. To lze v dnešní etapě konstatovat prakticky o vzájemném vztahu a polemice mezi všemi existujícími koncepcemi dialektické logiky. Nicméně bych si dovilil uvést jeden zajímavý fakt. Gnoseologizující pojetí dialektické logiky je nejběžnější jak v SSSR, tak u nás a v NDR; zatímco se však v SSSR někteří autoři (Rozenal, Kopnin aj.) snaží psát práce o dialektické logice, a to práce, které jednoznačně dokazují neplodnost této koncepce, tatáž koncepce u nás, v NDR a v Polsku vede většinou ke zcela pochopitelnému přesvědčení o zbytečnosti jakékoliv dialektické logiky. V tomto svém přesvědčení jsou mnozí myslitelé utvrzováni neúspěchy zmíněných sovětských pokusů. Proto se nadále domnívám, že pozůstatkem dogmatismu jsou spíše jednak pokusy krátkou cestou spojovat dialektiku a logiku, tj. pokusy dialektizovat formální logiku, jednak pokusy rozpracovávat gnoseologizující dialektickou logiku, na něž většina filosofů u nás i jinde reaguje popíráním existence jakékoliv dialektické logiky. Nedomnívám se, že má koncepce (blíží se k ní pouze koncepce méně známého sovětského filosofa Alexejeva, dále koncepce Eli de Gortariho a některých dalších) je něčím jako tabu pro marxistu. To bych byl největším sektářem mezi marxisty. Proto také jsem zdůraznil diskusnost svých závěrů.¹⁹ Myslím jen, že Hegelova dialektická logika (domnívám se, že o tu jde v jeho Logice i Vědě o logice, nikoliv jenom o teorii poznání a kritiku formální logiky), jestliže se „čte materialisticky“, může vést pouze ke koncepci, vzhledem k níž je ta má zatím jistě jen jedním z prvních pokusů o první přiblížení, ale přece jen p o k u s e m.

Poslední má poznámka k připomínkám k III. svazku se týká zjištění o vágnosti výsledků mého zkoumání. (Vyrozuměl jsem z posudku O. Zicha, že má na mysli výsledky z III. svazku.) Domnívám se, že tomu tak je. Avšak zatímco nepochybuji o tom, že bohatší by tyto výsledky nesporně byly, kdybych byl ve větší míře přihlédl už v této práci k výsledkům matematiky, soudobé formální logiky a jiných speciálních věd, nemohu se ubránit dojmu, že požadavek tak vysokého stupně exaktnosti ve zkoumání, který se dá vyvodit z některých připomínek O. Zicha, je požadavkem, který by nebylo možno akceptovat, nemělo-li by to vést k likvidaci samé podstaty dialektické logiky jako filosofické disciplíny. Výsledky filosofického zkoumání nutné být v jistém smyslu vždy vágní. Myslím, že plevy od zrna se ve filosofii oddělují teprve až v procesu dalšího vývoje filosofického myšlení a že tedy je nad síly filosofa-jednotlivce úplně eliminovat problematičnost a diskutní charakter vlastních filosofických úvah a závěrů...

POZNÁMKY

¹ SPN, stran 268. Do prosince 1964 byla o něm publikována recenze Vojtěcha Tomášovského (*Cenný příspěvek k rozvoji marxistické teorie pravdy*, Přehled, 1963/1), glosy od Jiřího Šimůnka (*Poznámky k otázkám teorie pravdy*, Filosof. čas. CSAV, 1964/3) a polemický článek Ivo Tretery (*Problémy marxistické teorie pravdy*, Filosof. čas. CSAV, 1964/6).

² Práce II. svazku byly publikovány ve Sborníku prací fil. fak. Brno [*Na cestě za pravdou v gnoseologii* (G 2), *Pravdivěji o pravdě* (G 3), *O experimentu a kauzalitě* (G 4), *O vědeckém díle G. Riedela* (G 5), *O praxi jako kritériu pravdivosti vědeckých poznatků a Filosofické otázky kybernetiky* (G 6), *Gnoseologie a dialektika konkrétního* (B 12)], dále ve Filo-

- časopise ČSAV (*Sborník o otázkách dialektiky poznání* v čís. 1962/2, *Marxistická filosofie a spec. vědy* v čís. 1963/4, *O práci, poznání a vztazích mezi nimi* v čís. 1964/5), v Přehledu (*O problému a pojetí shody v teoriích pravdy* v čís. 1962/6, *O pravdivosti stranických usnesení* v čís. 1963/5) a v *Nové mysli* (*Významná práce o logickém pozitivismu* v čís. 1963/9).
- ³ Z prací zařazených do tohoto svazku vyšly stati *O zákonech materialistické dialektiky jako logiky a K otázce dialektikologických kategorií* ve *Sborníku prací fil. fak. Brno* (prvá v G 8, druhá v B 12). Do tohoto čísla je zařazen ruský překlad stati *O dialektické logice a metodách objevování jejich specifických zákonů*.
- ⁴ Oba posudky i odpověď oponentům jsme zkrátili. V místech, kde byla vypuštěna kratší nebo delší část textu, jsme umístili tři tečky.
- ⁵ Srovnej *Sborník prací fil. fak. Brno*, G 2, str. 70–72.
- ⁶ Srovnej *Sborník prací fil. fak. Brno*, G 8 (1964), str. 111 a 113.
- ⁷ Autor na tomto místě zjišťuje, že mezi marxisty není jednoty v pojetí různých kategorií a konstatuje, že *zákon* bude dále chápat jako objektivní vztah, který je obecný a podstatný, nutný, relativně stálý a opakující se.
- ⁸ Srovnej *Sborník prací fil. fak. Brno*, G 8 (1964), str. 122.
- ⁹ Celá autorem navržená formulace zákona dialektické rozpornosti myšlení zní: „Vzájemně si odporující, tj. dialekticky kontradiktorické a někdy i kontrární, současně však vždy dialekticky totožné teze jsou pravdivé, jestliže mezi nimi existuje objektivní logický rozpor, odrážející jednotu a boj protikladů se všeobecně konkrétním přihlednutím k totalitě souvislostí, v nichž se tyto protiklady vyskytují.“
- ¹⁰ Srovnej *Sborník prací fil. fak. Brno*, G 8 (1964), str. 133.
- ¹¹ Autorem navržená formulace zákona dialektického dilematu zní: „Ze dvou vzájemně se dialekticky vylučujících a také jakoukoli třetí možností stejně vylučujících tezí, myšlenkově reprodukcujících boj mezi výraznými (antagonistickými apod.) protiklady jako stránkami rozporu řešitelného a pak řešeného formou zvratu (za předpokladu, že jsou obě stejně pravdivé), je jedna vývojově progresivního a druhá méně progresivního až regresivního charakteru.“
- ¹² Srovnej *Přehled*, 1963/5, str. 58.
- ¹³ *Filosof. čas. ČSAV*, 1963/4, str. 493.
- ¹⁴ Srovnej *Sborník prací fil. fak. Brno*, G 8 (1964), str. 111.
- ¹⁵ *Viz* *Zákonny a formy myšlení*, NPL, Praha 1964, např. str. 153.
- ¹⁶ Srovnej *Přehled*, 1962/6, str. 85–87.
- ¹⁷ *Sborník prací fil. fak. Brno*, G 8 (1964), str. 111.
- ¹⁸ Srovnej *tamtéž*, str. 333. ¹⁹ *Tamtéž*, str. 444.
- Otakar Zich* (1. kap.), *Josef Macháček* (2. kap.) a *Ludvík Tošenovskij* (3. kap.).
Redakčně připravil J. Gabriel

Hegel u Slovanů

Ve spolupráci s Filosofickým ústavem Československé akademie věd uspořádal Filosofický ústav Polské akademie věd ve dnech 1.–5. prosince 1964 ve Varšavě vědecké zasedání na téma „Recepte hegelianismu ve slovanských zemích“. Vědecké zasedání, jehož se kromě pracovníků hostitelské země zúčastnila početná skupina českých a slovenských historiků filosofie (J. Černý, K. Chvatík, F. Loužil, K. Michňák, I. Michňáková, L. Novák, L. Nový, J. Pešková, E. Várossová, J. Zumr), soustředilo se zejména na přehled výsledků dosavadního zkoumání vlivu Hegelovy filosofie v Polsku, v Čechách a na Slovensku v polovině minulého století. Hlavní referáty přednesli I. Michňáková (A. Smetana a český hegelianismus), prof. Baczko (*Problémy polského hegelianismu*), K. Michňák (*Bakunin a Hegel*), A. Walicki (*Cieszkowski a Gercen*), E. Várossová (L. Štúr a hegelovství na Slovensku), prof. Janio (Kra-sinski a Hegel), J. Zumr (A. Smetana a A. Labriola, ke vztahu hegelianismu a herbartismu), Z. Kuderowicz (*Pojetí filosofie u E. Dembowského*). Jeden den byl věnován užitečné diskusi o metodologických problémech, zejména o metodách filosofického rozboru historické látky, o souvislostech dějin filosofie se souborou filosofickou problematikou, o vztahu mezi teoretickou úrovní hegelianismu ve slovanských zemích a jeho společenskými funkcemi. Polští hostitelé vytvořili pro zasedání příznivé podmínky a srdečně ovzdušili. Setkání historiků filosofie obou našich zemí prohloubilo vzájemnou spolupráci, ze které má též vzejít společný polsko-československý sborník o hegelianismu ve slovanských zemích. Sborník bude jedním z příspěvků polských a československých marxistických historiků filosofie k významné události – k jednání mezinárodního hegelovského kongresu, svolaného na rok 1966 do Prahy.

Lubomír Nový